

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن (مطالعه موردی استان قم)

دکتر یدالله دادگر*، دکتر سهیلا پروین**،

دکتر حسین عباسی نژاد*** و دکتر مجتبی باقری****

تاریخ پذیرش: ۲۶ بهمن ۱۳۹۰

تاریخ دریافت: ۲۲ خرداد ۱۳۹۰

یک بحث اساسی در جوامع دینی و اسلامی، تحلیل خط کفایت یا به نحوی خط فقر شرعی و به ویژه اندازه‌گیری آن است. موضوع تأثیر شئون خط فقر شرعی نیز مقوله‌ای مرتبط با کفایت شرعی است. این مقاله به کنکاشی در این ارتباط می‌پردازد. مطالعه موردی این پژوهش بر استان قم متمرکز است. این نوشته اساساً با رویکردی تحلیلی و مبتنی بر مستندات کتابخانه‌ای به پیش می‌رود. ضمن پیشبرد پژوهش بر مبنای استدلال شرعی و منطقی، هدف و تلاش نویسندگان این پژوهش این بوده که امکان‌سنجی کنند آیا می‌شود یک مفهوم ذهنی را به یک تجربه عملی مرتبط سازند یا خیر. پس بخش تجربی خود را بر اساس کار میدانی محدود در استان قم و کاربرد داده‌های مرکز آمار و برآزش مدل‌های اقتصادسنجی سامان‌دهی کرده است. بر مبنای یافته‌های این مقاله و با فرض پذیرش محدودیت‌های آماری، کفایت شرعی قابل اندازه‌گیری است و می‌توان نوعی خط کفایت را در مورد آن اندازه‌گیری کرد. دیگر آنکه شئون‌ات گوناگون بر خط کفایت شرعی اثرگذار است. سرانجام و با فرض ثبات شرایط دیگر، رفتار اهالی استان قم زمینه ترسیم نوعی خط کفایت را فراهم می‌آورد که می‌تواند زمینه مناسبی برای محاسبه خط کفایت شرعی برای دیگر استان‌های کشور گردد. این پژوهش همچنین زمینه انجام اولین مطالعات اندازه‌گیری خط فقر به روش SPL را در ایران فراهم می‌آورد.

yydadgar@gmail.com و Y_dadgar@sbu.ac.ir

s_parvin65@yahoo.com

habasi@ut.ac.ir

bagherisudden@gmail.com

* دانشیار دانشگاه شهید بهشتی

** دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی

*** دانشیار دانشگاه تهران

**** استادیار دانشگاه مفید

واژه‌های کلیدی: خط فقر شرعی، تأثیر شئون بر کفایت شرعی، روش SPL، استان قم.
طبقه‌بندی JEL: I30, I32, O53.

۱. مقدمه و طرح موضوع

به نظر فقیهان مسلمان، کفایت زندگی یا حداقل مخارج زندگی (که برای یک خانوار به‌طور متعارف، کافی باشد)، حد فقر خانوار محسوب شده و اگر درآمد خانوار از آن پایین‌تر باشد، می‌تواند برای رفع نیاز خود از مالیات یا زکات استفاده کند. کفایت در برخی موارد موضوع احکام شرعی و در برخی دیگر متعلق آنها قرار گرفته است و همین امر می‌طلبد که افراد نسبت به اندازه کفایت خود توجه داشته باشند. برای نمونه، سرپرست خانواده موظف است که مخارج در حد کفایت افراد خانواده خود را تأمین کند. همچنین زمانی که فرد مستطیع شده و قصد سفر حج می‌کند موظف است که افزون بر حد کفایت، به اندازه مخارج رفت و برگشت حج داشته باشد. پس همیشه لازم است که فرد اموال و درآمد خود را نسبت به حد کفایت خود و خانواده‌اش بسنجد. همچنین ممکن است اندازه‌گیری کفایت به عهده سرپرست خانواده، دولت و یا هر دوی آنها باشد. حتی ممکن است اندازه‌گیری‌های انجام شده توسط آنها متفاوت بوده و بنابراین نیاز به منبعی برای قضاوت در میان آنها باشد. برای نمونه، افراد در صورت نداشتن حد کفایت، می‌توانند از زکات استفاده کنند و در این صورت حاکم نیز می‌تواند به آنها زکات بدهد. بنابراین هم افراد و هم دولت باید با تنظیم خط فقر، تکلیف خود را معین نمایند. ممکن است خط فقر برآورد شده توسط دولت با خط فقر تعیین شده توسط مردم، متفاوت باشد. برای نمونه، افرادی خود را فقیر بدانند در حالی که دولت آنها را فقیر نداند یا اینکه افرادی خود را فقیر ندانند در حالی که دولت آنها را فقیر به حساب آورد. در شریعت، ملاک شناخت فقر مانند دیگر موضوعات مشابه، عرف است.

یکی از راه‌های شناخت نظر عرفی در موضوعات، به‌دست آوردن نظرات افراد با استفاده از نظرسنجی، پرسشنامه و مانند آن است. از این روش می‌توان نظر عرفی را در مورد فقر و خط فقر نیز به‌دست آورد. به این روش، روش اندازه‌گیری ذهنی نیز گفته می‌شود. در روش اندازه‌گیری خط فقر ذهنی، برای شناخت خط فقر به خود مردم رجوع شده و از طریق آنها میزان خط فقر اندازه گرفته می‌شود و به کارشناسان و متخصصان تغذیه و غیر آن مراجعه نمی‌شود. این مقاله در

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۳

نظر دارد که ضمن تبیین خط فقر شرعی، ویژگی‌ها و روش‌های مناسب اندازه‌گیری آن و همچنین تناسب روش‌های اندازه‌گیری ذهنی با آن را تشریح نماید. سپس با استفاده از نظرسنجی از افراد در قالب دو نوع نمونه در مناطق شهری و روستایی استان قم، با استفاده از دو روش ذهنی به اندازه‌گیری خط کفایت بپردازد. همچنین این مقاله با بهره‌گیری از روش‌های اقتصادسنجی تأثیر برخی عوامل مؤثر بر خط فقر شرعی را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد.

زمانی که اندازه‌گیری کفایت به خود افراد واگذار شود، ذهن آنها متأثر از شئوناتی است و بنابراین سطوح متفاوتی از کفایت اندازه‌گیری می‌شوند. در ضمن تفاوت کفایت از جهت شئون مورد تأیید شریعت نیز است. یکی از روش‌های اندازه‌گیری خط فقر، از طریق پرسش از خود افراد است که به عقیده ما این روش با ارزش‌های اسلامی ناسازگار نیست. دو پرسش اصلی این مقاله را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

۱. آیا کفایت شرعی قابل اندازه‌گیری است؟

۲. چگونه می‌توان کفایت شرعی را اندازه گرفت؟

همچنین می‌توان فرضیه‌های اصلی این نوشته را به این صورت بیان داشت:

۱. خط فقر شرعی را می‌توان از راه‌های متعارف به دست آورد.

۲. شئون بر میزان کفایت شرعی مؤثر است.

متدلوژی این مقاله به این صورت است که در درجه اول با استفاده از نظرسنجی و پرسش از خود افراد، در قالب دو نوع نمونه آماری به اندازه‌گیری خط فقر شرعی اقدام کند. یک نمونه ۴۲۹تایی برای شهریور ۱۳۸۷ در شهر قم و یک نمونه ۳۹۰تایی برای ماه‌های مهر تا بهمن همان سال برای مناطق شهری و روستایی استان قم در نظر گرفته شده است. در درجه دوم، با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی تأثیر برخی شئون را در شهر، روستا و استان قم مورد بررسی قرار می‌دهد. در ادامه، ابتدا مبانی نظری مطرح می‌شود سپس به معرفی مدل و چگونگی مشاهدات پرداخته خواهد شد. پس از آن به اندازه‌گیری کفایت در استان قم اقدام کرده، در مرحله بعد تأثیر برخی شئون بر خط فقر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. ادبیات و مبانی نظری

نظر بیشتر فقها در مورد حد فقر همان حد کفایت است. برای نمونه، شیخ مفید (۱۴۱۰)، سیدمرتضی، حلبی (۱۴۱۴)، ابن زهره (۱۴۱۷) و علامه حلی تصریح می‌کنند که فقرا کسانی هستند

که کفایت زندگی خود را ندارند. صاحب‌لمعه (۱۳۸۷)، محقق کرکی (۱۴۰۸)، علامه حلی (۱۴۲۰) و کاظم یزدی (۱۴۲۰) همان مطلب را به گونه دیگر عنوان کرده و بیان نموده‌اند که فقرا کسانی هستند که مخارج سال خود و افراد تحت پوشش خود را دارا نباشند. روایات فراوانی نیز^۱ دلالت دارند که از زکات می‌توان به اندازه کفایت به فقرا داد. در برخی آنها کفایت به معنای اندازه مخارج سالانه و در برخی دیگر به اندازه بی‌نیاز شدن خانوار به کار رفته و در عین حال مرز خاصی برای کفایت بیان نشده است. برای نمونه در روایت سعید بن غزوان آمده است که به فقرا به اندازه‌ای بدهید که بی‌نیاز شوند، همچنین بیان شده که شخص فقیر می‌تواند به اندازه کفایت سال خود و خانواده خود زکات یا مالیات بگیرد.^۲

بین فقیهان برخی اختلاف نظرها در مورد مرز فقر و غنا وجود دارد. شاید بتوان نقطه نظرهای گفته شده را در سه دسته طبقه‌بندی کرد.

دسته اول: بی‌نیاز را شخص یا خانواری می‌داند که درآمد و دارایی‌اش در حدی باشد که زکات بر آن واجب شود. در نتیجه، این دسته، فقیر را کسی می‌داند که درآمد و دارایی‌اش به این مقدار نمی‌رسد.

دسته دوم: بی‌نیاز را فرد یا خانواری می‌داند که یا ثروتش میزانی معین (۴۰ یا ۵۰ درهم) باشد، یا دارای نوعی کسب و کار باشد که به وسیله آن به‌طور مستمر کفایت زندگی او حاصل شود. بنابراین از نظر آنها فقیر کسی است که فاقد یکی از آن موارد باشد.^۳ گفتنی است که این دسته، داشتن یک حداقل قدرت خرید (مربوط به زمان خود را) را بیان کرده‌اند.

دسته سوم: داشتن میزانی دارایی و درآمد برای رسیدن به سطحی از رفاه را کفایت می‌داند و هر کس که کمتر از این مقدار را داشته باشد، فقیر می‌داند. در این رویکرد (برخلاف رویکرد قبلی) میزان معینی از قدرت خرید را در این رابطه تعیین نمی‌کند. این دیدگاه قریب به اتفاق فقهای شیعه و بعضی از فقهای اهل سنت مانند مالک، ابن شهاب و شافعی است. پس از نظر فقها کفایت یا حداقل مخارج زندگی، حد فقر خانوار محسوب شده و اگر درآمد خانوار از آن پایین‌تر باشد، می‌تواند از درآمد مالیاتی و زکات برای رفع فقر خود استفاده کند. حاکم نیز مجاز است برای رفع فقر به او زکات بپردازد. در ضمن برخی فقها همانند مفید (۱۴۱۰)، ابومجد حلبی (۱۴۱۴)، ابن

۱. العاملی (۱۴۱۴)

۲. همان

۳. ابن قدامه (۱۴۰۴)

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۵

زهره (۱۴۱۷) و علامه حلی (۱۴۲۰) تعریف مرز فقر و غنا را با عنوان کفایت آورده‌اند. برخی دیگر همانند شهید ثانی (۱۳۸۷) محقق کرکی (۱۴۰۸) و کاظم یزدی (۱۴۲۰) بیان نموده‌اند که فقرا کسانی هستند که مخارج سال خود و افراد تحت پوشش خود را دارا نباشند. بنابراین اینها از عنوان کفایت استفاده نکرده و همان مفهوم را با عنوان دیگری آورده‌اند. همچنین روایات فراوانی دلالت دارند که از زکات می‌توان به اندازه کفایت به فقرا پرداخت کرد. البته در بعضی از آنها به جای کفایت از مخارج سالانه و در برخی دیگر از مقدار بی‌نیاز شدن استفاده شده است.^۱

۱-۲. خصوصیات کفایت شرعی

کفایت شرعی بر مبنای متون اصلی دین، دارای ویژگی‌هایی است که به بعضی از آنها اشاره می‌شود:

۱. پذیرش عرف در خط فقر شریعت: از ویژگی فقر و خط فقر شریعت این است که درک جامعه و عرف در آن مجسم می‌شود. این ویژگی باعث می‌شود که خط فقر شریعت در طول زمان و با تغییر درآمد و عادات مصرفی مردم، تغییر می‌یابد و همچنین از برخی خطوط فقر متعارف متمایز گردد.

۲. عینی بودن و سنجش‌پذیر بودن کفایت: کفایت شرعی امری واقعی و عینی است و در عین حال با قضاوت مردم و همچنین عرف همراهی می‌کند. در اسلام و از منظر فقها گاهی خود شخص و گاهی دیگران کفایت را اندازه می‌گیرند این به معنای عینی بودن و سنجش‌پذیر بودن کفایت است. اینکه از حضرت رسول نقل شده که خداوند در اموال اغتیا مقداری پرداخت زکات واجب کرده که به اندازه کفایت فقرا باشد، شواهدی برای واقعی بودن کفایت است.

۳. نسبی و مطلق بودن کفایت شریعت: کفایت شریعت از جهاتی مطلق و از جهاتی نسبی است و این مسئله را می‌توان از بسیاری از احکام و روایات استنباط کرد. برای نمونه از برخی روایات نفقه، می‌توان جهات مطلق خط فقر را به دست آورد. در بعضی از آنها بیان شده است که نفقه همسر باید بتواند قوام زندگی او را در جامعه حفظ کرده و نباید از حد مربوطه پایین تر باشد. همچنین در برخی روایات بیان شده که از زکات به فقرا پرداخت شود تا آنها بتوانند حج بروند، صدقه بدهند و یا هم سطح بقیه مردم گردند و

۱. العاملی (۱۴۱۴)

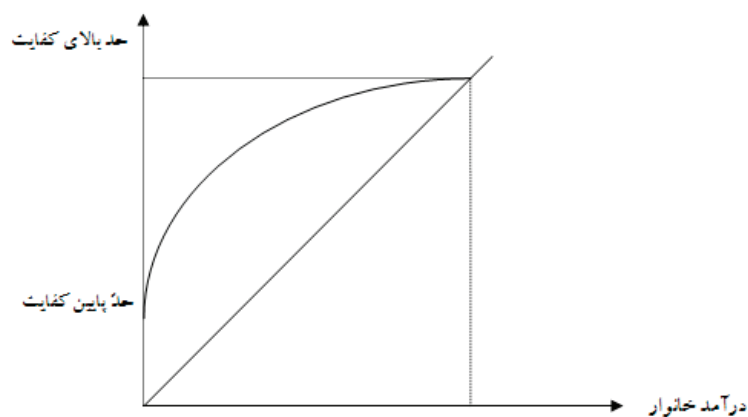
این خود دلالت بر فقر نسبی دارد. خط فقر شرعی در شرایط سخت صدر اسلام بر خط فقر مطلق منطبق بود که زندگی کردن پایین‌تر از آن امکان نداشت. اما زمانی که پیشرفت‌هایی در جامعه اسلامی ایجاد شده بود با خط فقر بالاتری تطبیق می‌کرد.

۴. تأثیرپذیری کفایت از شئون: به نظر تعدادی از فقها، کفایت متأثر از شئونات و تفاوت‌های ناشی از اختلاف آب و هوا، محیط زندگی، ابزار و وسایل روز، سطح معاشرت‌ها و شغل‌ها و مانند آن است. بنابراین ممکن است کفایت خانواری بیشتر از کفایت خانوار دیگری باشد. بنابراین در برخی روایات آمده است که شخص می‌تواند از زکات بگیرد در حالی که او دارای ۵۰۰ درهم، ۲۰۰۰ درهم و حتی ۱۰۰۰۰ درهم باشد.^۱ یعنی شئونات متفاوت می‌تواند عامل محاسبه کفایات متفاوت باشد. حال چنانچه خط فقر داشتن درآمدی باشد که شئون مورد نظر در آن لحاظ شده باشد، می‌توان گفت به عنوان نمونه در موارد زیر فقر وجود دارد: یکم در موردی که خانوارها نمی‌توانند با درآمد خود وظایف اخلاقی و یا اعمال دینی خود را انجام دهند. دوم موردی که افراد نمی‌توانند استراحت و تفریح کافی داشته باشند. سوم در جایی که افراد کار مناسب و مطابق با تخصص و سلیقه خود پیدا نمی‌کنند. چهارم زمانی که میزان جذب کالری یک فرد، در یک کشور پایین‌تر از حداقل استاندارد باشد. پنجم در جایی که تعداد پزشکان در هر هزار نفر، پایین‌تر از حد بین‌المللی آن (استاندارد WHO) باشد، امید به زندگی و مرگ و میر کودکان پایین‌تر از استاندارد بین‌المللی باشد و دسترسی به آب سالم وجود نداشته باشد. سرانجام تأثیرگذاری درآمد و بعد خانوار بر کفایت است.

طبق دیدگاه فقیهانی که کفایت را متأثر از شئونات می‌دانند، افزایش درآمد می‌تواند (همانند نمودار ۱)، موجب تغییر کفایت می‌گردد. فرض ما در این مقاله آن است که حد پایین کفایت با کمترین استاندارد زندگی سازگار است و حد بالای کفایت همراه با دهک‌های بالای درآمدی و مصرفی است.

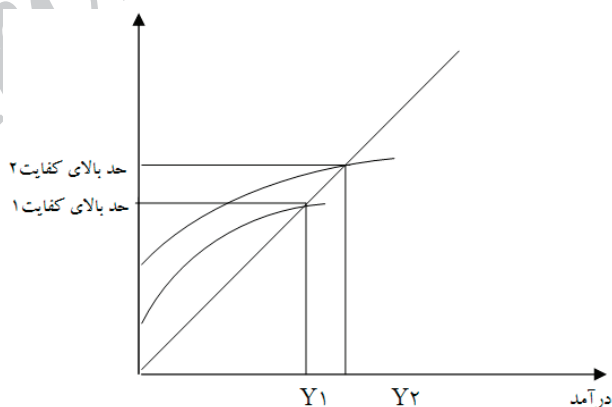
۱. العالمی (۱۴۱۴)

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۷

نمودار ۱. رابطه بین درآمد و کفایت

همان‌گونه که نمودار ۱ نشان می‌دهد، با توجه به تأثیر درآمد بر شئون مصرفی و همچنین تأثیر شئون مربوطه بر کفایت، می‌توان یک حد فقر حداقلی برای خانوار ترسیم کرد که همراه با پایین‌ترین شأن مصرفی است. همچنین یک حد فقر حداکثری مطرح کرد که با افزایش درآمد و با شکل‌گیری عادات جدید مصرفی همراه باشد. به همین شکل در صورتی که کفایت متأثر از تفاوت‌های ناشی از اختلاف آب و هوا، محیط زندگی، ابزار و وسائل روز، بعد خانوار، سطح معاشرت، شغل، سلامت یا بیماری افراد باشد، تأثیر این شئون بر کفایت می‌تواند به صورت انتقال منحنی نشان داده شود (نمودار ۲).

نمودار ۲. انتقال تابع کفایت - درآمد با تغییر الگوی مصرف یا بعد خانوار

۲-۲. رویکرد شریعت به اندازه‌گیری کفایت

در ارتباط با اندازه‌گیری کفایت، در ابتدا اشاره به چند مطلب را لازم می‌دانیم.

۱. قابل تشخیص بودن کفایت شرعی و لزوم اندازه‌گیری آن: مرز فقر و غنا هم توسط خود

افراد و هم توسط دیگران قابل تشخیص است و بر همین اساس مقدار کفایت موضوع و

یا متعلق برخی احکام قرار گرفته است. به عقیده فقها سرپرست خانواده در پرداخت نفقه

واجب باید با نظر خود، مقدار واجب (مقدار کفایت را) اندازه بگیرد و در اختیار

خانواده قرار دهد. صاحب جواهر تأکید می‌کند چیزهایی که در هر عصری متعارف

است باید در نفقه لحاظ شود. خوئی (۱۴۰۸) و حکیم (۱۴۰۴) نیز تصریح می‌کنند که

مخارج متعارف در نفقه واجب همان ضروریات است و ضروریات نیز چیزهایی هستند

که فقر را برطرف می‌کنند. همچنین برخی در استطاعت حج تأکید دارند که شخص

باید افزون بر هزینه خود و خانواده در زمان سفر، کفایت زندگی بعد از بازگشت از حج

را نیز داشته باشد تا مستطیع شود.^۱ رعایت برخی صفات اخلاقی (مثل زهد، احسان،

قناعت) نیز با اندازه‌گیری و تخمین کفایت ارتباط می‌یابد. برای نمونه در روایات توصیه

می‌شود که شخص باید میانه‌روی کرده و به اندازه کفاف هزینه کند و اضافه بر آن را

برای آخرت در نظر بگیرد.^۲ بنابراین اندازه‌گیری کفایت چه برای انجام وظیفه واجب و

چه برای انجام عمل مستحب، لازم بوده و این بر عهده خود فرد است که به اندازه‌گیری

آن اقدام کند.

۲. اندازه‌گیری کفایت جامعه با استفاده از نظرسنجی: با توجه به اینکه افراد در جوامع دینی

برای عمل به احکام واجب و مستحب خود براساس یک تصور ذهنی به اندازه‌گیری

کفایت خود می‌پردازند، در شرع نیز عملاً این امر پذیرفته شده است، بنابراین می‌توان برای

اندازه‌گیری کفایت از نظرسنجی استفاده کرد. اصولاً حد فقر امری واقعی است و از

عادات، فرهنگ و سنت‌ها حاصل می‌شود و به صورت قضاوت عرف و یا جامعه

درمی‌آید. بنابراین برای اندازه‌گیری فقر و کفایت می‌توان به سراغ عرف و نظرسنجی از

افراد جامعه رفت و نظر آنها را جویا شد و سپس با ملاحظه شأنتشان، کفایت مرتبط با آن

را به دست آورد.

۱. حلی (۱۴۱۴)

۲. العاملی (۱۴۱۴)

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۹

۳. مناسب بودن روش SPL^۱ برای اندازه‌گیری کفایت: روش‌های مختلفی برای اندازه‌گیری خط فقر وجود دارد که یکی از اینها به روش SPL معروف است. در این روش از شخص پرسش می‌شود که کمترین مقدار درآمد برای رفع نیاز یک خانواده ۴ نفره در یک جامعه خاص چقدر است؟ ضمناً به پرسش‌های مربوطه، پرسش‌های میک (MIQ)^۲ گفته می‌شود. این کار با دو روش پاتریک و جوده‌هارت دنبال می‌شود. کیل پاتریک برای اندازه‌گیری خط فقر متوسط پاسخ‌ها را ملاحظه می‌کند. اما در روش جوده‌هارت و دیگران (۱۹۷۷) استدلال می‌شود که با افزایش درآمد افراد، درآمد حداقل بیان شده در پرسشنامه‌ها نیز افزایش می‌یابد و بنابراین مردم ثروتمندتر نسبت به فقرا تقاضای رفاه بالاتری دارند. در این صورت پاسخ‌دهندگان سه دسته می‌شوند؛ آنها که درآمدشان با کفایت برابر، کمتر و یا بیشتر است. در این روش در ضمن نظر افرادی که درآمدشان مساوی کفایت بیان شده، به عنوان معیار قرار می‌گیرد.^۵ فرایند کار بدین صورت است که ابتدا برآوردی از رابطه بین درآمد و خط فقر (بیان شده در پرسشنامه‌ها) به دست می‌آید. سپس بجای درآمد، خط فقر یا درآمد حداقل، قرار داده می‌شود و نقطه‌ای که در آن، درآمد حداقل (خط فقر) و درآمد واقعی مساوی می‌شوند، به دست می‌آید و به عنوان خط فقر مطرح می‌شود.

نمودار ۳ نشان می‌دهد محور افقی، درآمد واقعی افراد و محور عمودی، درآمد حداقلی است که افراد در پرسشنامه بیان کرده‌اند. خطی که دارای شیب مثبت و عرض از مبدأ است، از رابطه درآمد حداقل و درآمد واقعی بیان شده در پرسشنامه‌ها، برآورد شده است. خطی که از مبدأ با زاویه ۴۵ درجه رسم شده است، برای به دست آوردن نقطه تساوی حداقل درآمد و درآمد واقعی است. با توجه به اینکه کفایت شرعی یک خط فقر عینی تصادفی است و همچنین از شئونات و قابلیت‌های افراد تأثیرپذیر است و خود افراد نیز می‌توانند نسبت به آن برآوردی داشته باشند، بنابراین روش SPL (که خود افراد به اظهار نظر می‌پردازند)، برای تحلیل و سنجش آن مناسب است. اندازه‌گیری کفایت شرعی در این تحقیق بر مبنای هر دو روش کیل پاتریک و جوده‌هارت

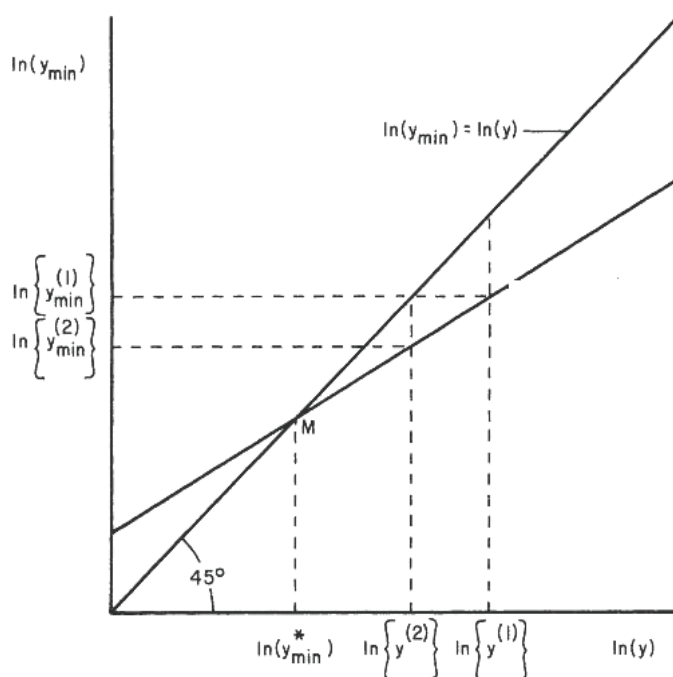
1. Subjective Poverty Line
2. Minimum Income Question

۳. ناتهن ولف (۱۹۹۷)

۴. کیل پاتریک (۱۹۷۳)

۵. فرآی کاربونل و وان پراگ (۲۰۰۱)

انجام گرفته و با یکدیگر مقایسه می‌شوند.

نمودار ۳. رابطه خط فقر و درآمد واقعی (بر مبنای SPL)

۳-۲. گریزی به پیشینه

در پایان این بخش مناسب می‌دانیم تأکید کنیم که براساس اطلاعات ما، تا به حال کسی اندازه کفایت شرعی را با چارچوب گفته شده^۱ چه در استان قم و چه جاهای دیگر ایران به دست نیاورده است. البته اقتصاددانان در خارج از ایران مطالعات زیادی در این زمینه داشته‌اند که به برخی آنها اشاره می‌شود.^۲

۱. با وجودی که مطالعات عمومی اندازه‌گیری فقر در ایران صورت گرفته، اما پیوند دادن موضوع به کفایت شرعی و روش SPL مربوط به آن تا به حال به مطالعه حاضر منحصر می‌گردد.

۲. تنچرت و تیل (۲۰۰۰) تابع حداقل درآمد را برازش کرده‌اند. جوده‌هارت، هالبراستات، کاپتین و وان پراگ (۱۹۷۷) با استفاده از روش لیدن خط فقر را در آمریکا مورد برازش قرار داده‌اند. وان پراگ، اسپایت و استات (۱۹۸۲) به مقایسه خط فقر لیدن و خط فقر نسبت غذایی می‌پردازند و بیان می‌کنند که این هر دو خط فقر وابسته به درآمد و توزیع درآمد در جامعه هستند. هاجنار و وان پراگ هاجنار و وان پراگ (۱۹۸۳) انواع خط فقر و روش‌های اندازه‌گیری را به صورت ریاضی بیان کرده و رابطه بین آنها و خط

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۱۱

کیل پاتریک (۱۹۷۳) در ایالات متحده، استرنگمن - خان، تیل ارسلا تنجرت و متیوس تیل در مورد ۱۴ کشور اروپایی، جوده‌هارت، هالبراستات، کاپتین و وان پراگ (۱۹۷۷) در مورد بلژیک، وان پراگ، اسپایت، وان دی استات (۱۹۸۲) در مورد آمریکا، هاجنار و وان پراگ (۱۹۸۲) در مورد ۸ کشور اروپایی و کلاساتو، کاپتین و واندرگاگ (۱۹۸۴) در مورد جامعه اروپا، آدا فرر، کار بونل و وان پراگ (۲۰۰۱) در مورد روسیه فدرال، راولیون و لوکشین (۲۰۰۱) و (۲۰۰۰) در مورد روسیه، والتر، دالبرگ (۲۰۰۲) در مورد آفریقای جنوبی، کلارک، سیسون (۲۰۰۳) در مورد فیلیپین، پالومار لیور (۲۰۰۳) در مورد مکزیک، گوستافسون، شی و ساتو در مورد چین (۲۰۰۴)، پالومار لیور، لانزاگورتا پیئول و هراندز یورالد^۱ در مورد شهر مکزیکو و لوکشین، اماپاتی، پاترنوسترو^۲ در مورد ماداکاسکار مطالعاتی به عمل آورده‌اند.

در ایران برخی تحقیقات با استفاده از پرسشنامه‌های هزینه و بودجه خانوار اداره آمار و با استفاده از سیستم مخارج خطی به برآورد خط فقر پرداخته‌اند، اما همان‌گونه که گفته شد، پیشینه تحقیق حاضر محسوب نمی‌شوند. برای نمونه کار کشاورز (۱۳۷۹) برای بررسی فقر در استان سیستان و بلوچستان، اسدزاده (۱۳۸۱) برای برآورد فقر در استان آذربایجان، خداداد کاشی و حیدری (۱۳۷۸) برای اندازه‌گیری فقر در ایران و گیلک حکیم‌آبادی برای اندازه‌گیری فقر در استان مازندران از این قبیل هستند.

۳. مشاهدات اولیه و معرفی مدل

این تحقیق از دو دسته داده استفاده می‌کند که یکی را خود نویسندگان به گردآوری آن پرداخته‌اند و دومی از طریق کارشناسانی که هزینه و بودجه خانوار را در شهر قم تهیه می‌کنند، به دست آمده است. بنابراین ابتدا یک نمونه ۸۰۸ خانواری از شهر قم در شهریور ۱۳۸۷، از مناطق مختلف تهیه گردید. برخی پرسشنامه‌ها به دلیل نارسایی پاسخ‌ها حذف شدند و در نتیجه از نمونه اول حدود ۴۲۹ پاسخ مورد استفاده قرار گرفته است. در پرسشنامه‌ها از مردم پرسش‌هایی (موسوم به میک MIQ) صورت گرفته بود و اینکه حد فقر و میزان کفایت آنها با توجه به شئون آنها چه مقدار است.

فقر را تبیین ساخته‌اند. آنها نتیجه گرفته‌اند که خط فقر واقعی تلفیقی از خط فقر نسبی و مطلق است. راولیون و لوکشین (۲۰۰۱) به عوامل تأثیرگذار بر احساس فقر می‌پردازند و از جمله به دارایی، آموزش، سلامتی، درآمد، اشتغال و انتظارات در آینده اشاره کرده و به ارزیابی رابطه درآمد و خط فقر ذهنی در روسیه می‌پردازند. گوستافسون، لی شی و هیروشی ساتو به مطالعه خط فقر ذهنی در ۱۲ شهر چین پرداخته‌اند.

1. Palomar Lever, Joaquina, Lanzagorta Piñol, Nuria and Jorge Hernández Uralde (2004)
2. Lokshin, Michael, Umaphathi, Nithin and Stefano Paternostro (2006)

۱۲ فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران سال شانزدهم شماره ۴۹

برخی پرسش‌ها مانند نوع شغل، بعد خانوار، درآمد و مخارج خانوار، داشتن دارایی‌هایی مانند منزل و ماشین، داشتن شغل بخش خصوصی یا دولتی، یا داشتن هر دو نوع شغل در پرسشنامه‌ها مطرح شده بود. همچنین از انواع مشاغل (مثل کشاورز، نظامی، انتظامی، فرهنگی، راننده، کسبه و مانند آن) پرسیده شده است. در این تحقیق از یک نمونه ۴۹۰ تایی نیز استفاده می‌شود که زیر نظر کارشناسان اداره آمار و به‌طور ماهانه در استان قم (شهری و روستایی) به‌دست آمده است. در این رابطه هر ماه ۴۵ نمونه شهری و ۵۰ نمونه روستایی (که در همه موارد خانوارها در ماه‌های مختلف تغییر می‌کنند)، گزینش می‌شوند. این داده‌ها از مهر ماه تا بهمن ماه سال ۱۳۸۷ گردآوری شده است. از کل داده‌های این ۴۹۰ مورد، ۲۰۷ مورد آن روستایی بوده که همه متغیرها بیان شده و در ۵۳ مورد فقط اندازه درآمد خانوار وجود ندارد. همچنین ۱۸۳ نمونه شهری برای همه متغیرها وجود دارد و در ۴۷ مورد شهری اندازه متغیر درآمد خانوار وجود ندارد. بنابراین این تحقیق دارای ۲۶۰ داده روستایی و ۲۳۰ داده شهری است. البته در روش رگرسیونی فقط از ۲۰۷ نمونه روستایی و ۱۸۳ نمونه شهری (جمعاً ۳۹۰ مورد) و در غیر رگرسیون از کل ۴۹۰ مورد (۲۶۰ داده روستایی و ۲۳۰ داده شهری) استفاده شده است.

جدول ۱. فراوانی مطلق و نسبی بعد خانوار در دو نمونه مورد بررسی (تعداد نمونه)

	۱ نفره	۲ نفره	۳ نفره	۴ نفره	۵ نفره	۶ نفره	۷ نفره	۸ نفره	۹ نفره	۱۰ نفره به بالا
فراوانی مطلق بعد خانوار در نمونه اول	۷۰	۷۷	۹۰	۱۰۰	۵۶	۲۰	۱۲	۳	۱	۲
فراوانی نسبی بعد خانوار در نمونه اول	۰/۱۶۳	۰/۱۷۹۵	۰/۲۰۹۸	۰/۲۳۳	۰/۱۳۰۵	۰/۰۴۵۵	۰/۰۲۸	۰/۰۰۷	۰/۰۰۲۳	۰/۰۰۴
فراوانی مطلق بعد خانوار در نمونه دوم	۲۴	۷۱	۸۹	۱۱۸	۹۱	۵۹	۲۸	۷	۱	۲
فراوانی نسبی بعد خانوار در نمونه دوم	۰/۰۴۸۹۸	۰/۱۴۴۹	۰/۱۸۱۶	۰/۲۴۱	۰/۱۸۵۷	۰/۱۲۰۴	۰/۰۵۷۱	۰/۰۱۴۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۴

مأخذ: داده‌های تحقیق

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۱۳

گفتنی است که افرادی که ماهانه به پرسش‌ها پاسخ گفته‌اند، متفاوت بوده‌اند، یعنی خانوارهایی که در ماه مهر پاسخ گفته‌اند غیر از خانوارهای ماه آبان و دیگر ماه‌ها هستند. فراوانی نسبی و مطلق بعد خانوار در دو نوع نمونه در جدول ۱ آورده شده است.

۱-۳. مدل اندازه‌گیری کفایت و تحلیل آن

می‌توان برای کفایت نیز تابعی شناسایی کرد و همانند خط فقر به اندازه‌گیری آن پرداخت. همچنین با توجه به اینکه در روش‌های SPL می‌توان به تحلیل عوامل اثرگذار بر خط فقر نیز پرداخت، در اینجا دو روش دنبال می‌شود. اول از مدل‌های ساده برای اندازه‌گیری کفایت و دوم از مدل‌های پیچیده‌تر برای تحلیل عوامل اثرگذار بر آن استفاده می‌شود (جدول ۲، ابعاد گفته شده را نشان می‌دهد).

جدول ۲. متغیرهای آزمون‌های کفایت شریعت در مدل‌های مختلف

نام متغیر	متغیرهای مستقل	حروف بیانگر متغیرها	متغیرهای مستقل
YN=Y/N	درآمد سرانه خانوار	Y	درآمد خانوار
LYN=LOG(YN)	لگاریتم درآمد سرانه خانوار	LY=LOG(Y)	لگاریتم درآمد خانوار
LN=LOG(N)	لگاریتم بعد خانوار	N	بعد خانوار
LEDU=LOG(EDU)	لگاریتم سطح سواد سرپرست خانوار	EDU	سطح سواد سرپرست خانوار
LAGE=LOG(AGE)	لگاریتم سن سرپرست خانوار	AGE	سن سرپرست خانوار
LHEA=LOG(HED)	لگاریتم سطح سلامت سرپرست خانوار	HEA	سطح سلامت سرپرست خانوار
JOBALTURE	داشتن شغل فرهنگی	MAR	متاهل بودن
JOBAGRI	داشتن شغل کشاورزی	HOU	داشتن خانه
JOBTRA	داشتن شغل حمل و نقل	JOBPRI	داشتن شغل آزاد
JOBTRAD	داشتن شغل خرید و فروش و تجارت	JOBGOV	داشتن شغل دولتی
JOBMILI	داشتن شغل نظامی	CAR	داشتن ماشین

مأخذ: داده‌های تحقیق

مدل‌های اولیه به صورت زیر هستند:

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) \quad (1)$$

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) + c(4) \times \log(age) + c(5) \times \log(edu) \quad (2)$$

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) + c(4) \times \log(edu) + c(5) \times \log(age) + c(6) \times urb \quad (3)$$

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) + c(4) \times \log(edu) + c(5) \times car + c(6) \times hou + c(7) \times \log(age) + c(8) \times \log(hea) + c(9) \times mar + c(10) \times jobpri + c(11) \times jobgov \quad (4)$$

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) + c(4) \times \log(edu) + c(5) \times \log(age) + c(6) \times hou + c(9) \times car + c(10) \times \log(hea) + c(11) \times mar + c(12) \times jobcultur + c(12) \times jobagri + c(13) \times jobtra + c(14) \times jobtraad + c(15) \times jobmili \quad (5)$$

در مدل (۱)، متغیر تابع لگاریتم کفایت خانوار $\log(k)$ است و متغیرهای مستقل، لگاریتم درآمد خانوار $\log(y)$ و لگاریتم بعد خانوار $\log(n)$ هستند. مدل (۲)، همان مدل (۱) بوده که افزون بر متغیرهای مستقل قبلی از دو متغیر لگاریتم سن $\log(age)$ و لگاریتم سواد سرپرست خانوار $\log(edu)$ نیز استفاده کرده است. سطح سواد سرپرست خانوار از ۰ تا ۶ درجه‌بندی شده که ۰ بی سواد بودن و ۶ فوق لیسانس به بالا بودن را نشان می‌دهد (بنابراین شئوناتی را در کفایت لحاظ می‌کند). مدل (۳) همان مدل (۲) با اضافه کردن متغیر شهری بودن است که با داده‌های ۳۸۹ تایی آزمون می‌شود. مدل (۴) همان مدل (۲) است که چند متغیر مستقل دیگر به آن اضافه شده است. اینها عبارتند از: متأهل بودن سرپرست خانوار (mar)، داشتن ماشین (car)، داشتن منزل ملکی (hou)، داشتن نوعی شغل (job)، شغل دولتی ($jobgov$) و خصوصی ($jobpri$) و متغیر لگاریتمی سطح سلامت سرپرست خانوار ($loghea$). متغیر اخیر شرایط سلامت روحی و روانی سرپرست خانوار را از ۱ تا ۵ (خیلی بد، بد، نرمال، خوب و خیلی خوب) درجه‌بندی کرده است. در ضمن با کمک مدل‌ها، مدل‌های ۵ تا ۸ (و با افزودن متغیرهای مختلف استخراج شده‌اند. پس مدل‌های (۵)، (۶) و (۷)، همان مدل (۴) هستند که در آنها متغیر سن سرپرست خانوار، متأهل بودن

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۱۵

و یا هر دو به علت همخطی حذف شده‌اند. مدل (۸) نیز مدل (۴) است که به جای دو متغیر شغل خصوصی و عمومی متغیرهای شغل فرهنگی (jobculture)، شغل تجارت (jobtrad)، کشاورز (jobagri)، رانندگی و حمل و نقل (jobtra) و شغل نظامی (jobmili) قرار داده شده است. با کمک مدل (۸) و افزودن دیگر متغیرهای مورد نیاز، مدل‌های (۹) تا (۱۲) استخراج شده‌اند. بنابراین مدل‌های (۹) و (۱۰) نیز همان مدل (۸) است و فقط متغیر لگاریتم سن سرپرست خانوار و متأهل بودن از آنها حذف شده است. مدل‌های (۱۱) و (۱۲)، همان مدل (۸) است که در آن کفایت و درآمد خانوار تبدیل به سرانه شده و در یکی لگاریتم سن سرپرست خانوار نیز حذف شده است. در مدل (۴) تا (۱۲) شئونات بیشتری از خانوار در اندازه‌گیری کفایت لحاظ شده و برای آزمون تابع کفایت نیز از داده‌های ۴۲۹ تایی استفاده شده است. در ضمن همان‌گونه که اشاره شد برای اندازه‌گیری کفایت یا خط فقر ذهنی از دو روش استفاده می‌شود: ۱- روش کیل پاتریک ۲- روش جوده‌هارت.

۲-۳. اندازه‌گیری خط فقر شرعی از روش کیل پاتریک

در این روش یک بار متوسط کفایت خانوار به دست می‌آید و یک بار کفایت سرانه. اندازه‌های مربوط به آن با استفاده از نمونه‌های دو گانه در جدول ۳ بیان شده است.

جدول ۳. اندازه‌گیری خط فقر متوسط و سرانه در شهر، روستا و استان قم

نمونه اول	نمونه دوم			واحد (تومان)
	شهر قم	استان قم	روستاهای قم	
۶۸۲۲۵۱	۶۱۷۹۵۹	۷۲۴۳۴۷	۵۱۲۶۱۹	متوسط کفایت خانوار
۵۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۶۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	میانه کفایت خانوار
۲۵۴۶۷۶	۱۶۳۱۶۸	۱۸۴۵۳۱	۱۴۴۱۹۷	متوسط کفایت سرانه
۱۷۵۰۰۰	۱۵۰۰۰۰	۱۵۰۰۰۰	۱۲۵۰۰۰	میانه کفایت سرانه
۳/۳۲	۴/۰۷۹	۳/۹۴۲	۴/۱۵۵	متوسط بعد خانوار در نمونه
۳	۴	۴	۴	میانه بعد خانوار در نمونه

مأخذ: نمونه مورد بررسی تحقیق

۳-۳. اندازه‌گیری کفایت از روش جوده‌هات

در این روش، ابتدا مدل (۱) به صورت زیر نوشته می‌شود:

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(y) + c(3) \times \log(n) \quad (1)$$

سپس به جای لگاریتم درآمد خانوار، لگاریتم کفایت خانوار قرار داده می‌شود:

$$\log(k) = c(1) + c(2) \times \log(k) + c(3) \times \log(n) \quad (2)$$

آنگاه معادله نسبت به کفایت سرانه حل می‌شود.

$$\log(k) - c(2) \times \log(k) = c(1) + c(3) \times \log(n) \quad (3)$$

$$\log(k)(1 - c(2)) = c(1) + c(3) \times \log(n) \quad (4)$$

$$\log(k) = \frac{c(1) + c(3) \times \log(n)}{1 - c(2)} \quad (5)$$

$$k = \exp\left(\frac{c(1) + c(3) \log(n)}{1 - c(2)}\right) \quad (6)$$

چنانچه معادله (۱) با استفاده از داده‌های ۲۰۷ تایی روستایی در استان قم تخمین زده شود، تابع

کفایت خانوار به صورت زیر به دست می‌آید:

$$lk = 8 / 484104 + 0 / 335829 \times ly + 0 / 325960 \ln \quad (7)$$

$$lk = 8 / 484104 + 0 / 335829 \times ly + 0 / 325960 \ln \quad (8)$$

$$lk - 0 / 335829 \times lk = 0 / 325960 \times \ln + 8 / 484104 \quad (9)$$

$$lkn(1 - 0 / 335829) = 0 / 325960 \times \ln + 8 / 484104 \quad (10)$$

$$0 / 664171 lk = 0 / 325960 \ln + 8 / 484104 \quad (11)$$

$$lkn = \frac{0 / 325960 \times \ln + 8 / 484104}{0 / 664171} \quad (12)$$

جدول ۴ اندازه‌گیری خط فقر ذهنی از روش جوده‌هات در شهر، روستا و استان قم با استفاده از دو نوع داده را نشان می‌دهد و این در حالی است که ضرایب به دست آمده دارای اعتبار آماری

جدول ۴. اندازه‌گیری خط فقر از روش جوده‌ها با نمونه‌های دوگانه

تعداد نمونه	رابطه نهایی خط فقر به‌دست آمده	منطقه
داده‌های روستایی از نمونه دوم (۲۰۷)	$k = \exp\left(\frac{0.3382 \times \ln + 8 / 4841}{0.664171}\right)$	مناطق روستایی
داده‌های شهری از نمونه دوم (۱۸۳)	$k = \exp\left(\frac{0.25543 \times \ln + 7 / 839141}{0.594208}\right)$	مناطق شهری
داده‌های شهر قم از نمونه اول (۴۲۹)	$k = \exp\left(\frac{0.218459 \times \ln + 6 / 967059}{0.530505}\right)$	شهر قم
داده‌های استانی از نمونه دوم (۳۸۹)	$k = \exp\left(\frac{0.291888 \times \ln + 7 / 966189}{0.613557}\right)$	استان قم

مأخذ: داده‌های تحقیق

جدول ۵. کفایت برآورد شده در شهر، استان و روستاهای قم با استفاده از روش جوده‌ها

با بعد خانوار	کفایت خانوار روستاهای قم با بعدهای متفاوت با داده‌های ۲۰۷ تایی	کفایت خانوار استان قم با بعدهای متفاوت با داده‌های ۳۹۸ تایی	کفایت خانوار شهر قم با بعدهای متفاوت با داده‌های ۱۸۳ تایی	کفایت خانوار شهر قم با بعدهای متفاوت با داده‌های ۴۲۹ تایی
۱	۳۵۲۹۱۰	۴۳۵۲۲۴	۵۳۳۳۷۴	۵۰۵۲۸۷
۲	۴۱۱۳۷۳	۵۰۲۲۳۶	۶۱۰۴۷۴	۵۷۱۹۷۱
۳	۴۴۹۹۶۴	۵۴۶۱۲۲	۶۵۸۴۷۸	۶۱۴۹۸۷
۴	۴۷۹۵۲۱	۵۷۹۵۶۶	۶۹۴۸۰۹	۶۴۷۴۵۶
۵	۵۰۳۷۷۷	۶۰۶۹۰۱	۷۲۴۳۶۵	۶۷۳۸۱۶
۶	۵۲۴۵۰۴	۶۳۰۲۰۹	۷۴۹۴۴۵	۶۹۶۱۴۹
۷	۵۴۲۶۹۳	۶۵۰۶۰۴	۷۷۱۳۲۶	۷۱۵۶۰۸
۸	۵۵۸۹۵۷	۶۶۸۸۰۳	۷۹۰۷۹۶	۷۳۲۹۰۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۵، میزان کفایت برآورد شده خانوارهای یک تا هشت نفره را براساس روش جوده‌ها در شهر، روستا و استان را براساس دو نوع نمونه مورد نظر به‌دست آورده است. همان‌گونه که مشاهده

می‌شود کفایت‌های خانوار هم در شهر هم در روستا و هم در استان روندی افزایشی با شیبی کاهنده داشته‌اند.

۳-۴. تجزیه و تحلیل اولیه خطوط کفایت و تأثیر شئون بر آنها

در این بخش، نخست به تحلیل و مقایسه خطوط کفایت اندازه‌گیری شده با یکدیگر پرداخته شده و در ادامه تأثیر شئون بر کفایت مورد قضاوت قرار می‌گیرد.

۱. همانگونه که مشاهده می‌شود، کفایت ماهیانه اندازه‌گیری شده یک خانوار چهار نفره در روستاهای قم با استفاده از دو روش مابین ۴۷۹۵۲۱ تا ۵۱۲۶۱۹ تومان و در مناطق شهری مابین ۶۹۴۸۰۹ تا ۷۲۴۳۴۷ تومان در سال ۱۳۸۷ است و فاصله اندازه‌گیری مابین دو روش کیل پاتریک ۳۰ تا ۴۰ هزار تومان است.

جدول ۶. اندازه کفایت خانوار در نواحی روستایی، شهری، استان قم از دو روش

کفایت خانوار روستایی قم با بعد ۴	کفایت خانوار استان قم بر با بعد ۴	کفایت خانوار شهر قم با بعد ۴	کفایت خانوار شهر قم با بعد ۴
با داده‌های ۳۹۸ تا	با داده‌های ۳۹۸ تا	با داده‌های ۱۸۳ تا	با داده‌های ۲۹ تا
۴۷۹۵۲۱	۵۷۹۵۶۶	۶۹۴۸۰۹	۶۴۷۴۵۶
۵۱۲۶۱۹	۶۱۷۹۵۹	۷۲۴۳۴۷	۶۸۲۲۵۱

مأخذ: داده‌های تحقیق

۲. کفایت سرانه از روش جوده‌ها برای یک خانوار ۸ نفره برابر ۱۲۳۶۸۷ تومان و برای یک خانوار یک نفره برابر ۳۵۶۹۴۳ است، در حالی که کفایت کیل پاتریک در دو نوع خانوار برابر ۱۴۴۱۹۷ تومان است. این تفاوت به دلیل لحاظ صرفه‌های به مقیاس در روش جوده‌ها و عدم لحاظ آن در روش کیل پاتریک است. یعنی بسیاری از مخارج همانند وجود یک آشپزخانه مشترک مابین خانوار یک، چهار یا هشت نفره است که با افزایش مقیاس خانوار هزینه‌های سرانه روش جوده‌ها کاهش می‌یابد.

۳. آزمون فرضیه میانگین با احتمال ۰/۹۵ تفاوت معناداری ما بین دو نوع میانگین در نمونه

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۱۹

اول و دوم را تأیید نمی‌کند. نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه در جدول ۷ آمده است و فرضیه معنادار بودن تفاوت رد می‌شود، زیرا احتمالات جدول ۲/۰، ۰/۶ و بزرگتر از ۰/۰۵ هستند. بنابراین می‌توان دو نوع نمونه از کفایت خانوار داشته باشیم که میانگین یکی ۶۸۲۲۵۱ و دیگری ۶۹۶۹۶۴/۳ یا ۷۲۴۳۴۷/۸ تومان باشد.

جدول ۷. آزمون میانگین نمونه شهری اول نسبت به میانگین نمونه دوم

Hypothesis Testing for K		
Included observations: 230		
Test of Hypothesis: Mean = 682251.0		
Sample Mean = 724347.8		
Sample Std. Dev. = 498485.3		
Probability	Value	Method
0.2016	1.280740	t-statistic
Hypothesis Testing for K		
Included observations: 182		
Test of Hypothesis: Mean = 682251.0		
Sample Mean = 695879.1		
Sample Std. Dev. = 357897.6		
Probability	Value	Method
0.6081	0.513704	t-statistic

جدول ۸. مقایسه خط فقر از روش جوده‌هات و کیل پاتریک در شهر، استان و روستاهای قم

کفایت خانوار روستاهای قم با داده‌های ۲۰۷ تا ۲۹۱	کفایت خانوار استان قم با داده‌های ۳۹۸ تا ۳۹۸	کفایت خانوار شهر قم با داده‌های ۱۸۳ تا ۱۸۳	کفایت خانوار روستاهای قم با داده‌های ۲۹ تا ۲۹۱	
۴۷۹۵۲۰/۶	۵۷۹۵۶۶/۳	۶۹۴۸۰۹/۳	۶۴۷۴۵۵/۸	اندازه‌گیری کفایت با روش جوده‌هات
۵۱۲۶۱۹	۶۱۷۹۵۹	۷۲۴۳۴۷	۶۸۲۲۵۱	اندازه‌گیری کفایت با روش کیل پاتریک
۳۳۰۹۸/۴	۳۸۳۹۲/۷	۲۹۵۳۷/۷	۳۴۷۹۵/۲	تفاوت دو روش
۴	۴	۴	۳	میانه خانوار در نمونه
۴/۱۵۵	۴/۰۷۹	۳/۹۴۲	۳/۳۲	متوسط بعد خانوار در نمونه

۴. همانگونه که پیشتر اشاره شد، در اندازه‌گیری خط فقر از روش‌های SPL، می‌توان با توجه به ویژگی‌های افرادی که به پرسش‌های پرسشنامه‌ها پاسخ گفته‌اند، به تحلیل عوامل اثرگذار بر خط فقر نیز پرداخت و این روش برای بررسی تأثیر شئون بر کفایت شریعت مناسب است. برای بررسی تأثیر شئون بر کفایت شریعت و برآورد مدل‌ها، مسیرهای زیر دنبال شده است:

- با توجه به وجود ناهمسانی واریانس، برای رفع آن از روش وایت استفاده شده است (برای نمونه جدول ۹ رفع ناهمسانی واریانس مدل (۴) را نشان می‌دهد).
- با استفاده از روش فارابر- گلوبر مشاهده شد که در مدل‌های سوم به بعد در آنهایی که دو متغیر سن سرپرست خانوار و تأهل با بعد خانوار یکجا باشند مدل دچار همخطی می‌شود و بنابراین برخی متغیرها حذف شده‌اند.

۴. برازش مدل‌ها و تفسیر نتایج نهایی

جدول ۱۰ نتایج برآورد سه مدل (۱) تا (۳) را (که از حذف و اضافه متغیرها به‌دست آمده)، در سناریوهای مختلف (داده‌های شهری، روستایی، استانی و شهر قم) نشان می‌دهد. پس از آن جدول ۱۱ به نتایج برآورد مدل (۴) تا (۱۱) با استفاده از داده‌های ۴۲۹ تایی شهری پرداخته است.

۴-۱. نتایج آزمون تجربی مدل‌ها

۱. در تمامی مدل‌ها عرض از مبدأ مثبت و دارای اعتبار آماری بوده و محدوده آن بین $۶/۴$ تا $۸/۷$ است.
۲. ضریب درآمد خانوار در تابع کفایت خانوار در شهر، روستا و استان قم مثبت و دارای اعتبار آماری بوده و کشش کفایت خانوار نسبت به آن در میان مدل‌های مختلف در مورد روستا از $۰/۳۱$ تا $۰/۳۳$ در مورد شهر از $۰/۳۹$ تا $۰/۴۰$ در داده ۱۸۳ تایی و $۰/۴۰$ تا $۰/۴۳$ در داده ۴۲۹ تایی به‌دست آمده است و در مورد استان قم نیز بین $۰/۳۵$ تا $۰/۳۸$ به‌دست آمده است.

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۲۱

جدول ۹. رفع ناهمسانی واریانس مدل

White Heteroskedasticity Test:				
۰/۰۴۸۷۴۵	Probability	۱/۶۹۷۷۱۶	F-statistic	
۰/۰۵۱۲۲۳	Probability	۲۴/۹۰۵۷۷	Obs*R-squared	
Test Equation:				
Dependent Variable: RESID ^۲				
Method: Least Squares				
Sample: ۱ ۴۲۸				
Included observations: ۴۲۱				
White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance				
Prob.	t-Statistic	Std. Error	Coefficient	Variable
۰/۰۰۱۶	۳/۱۷۹۶۴۰	۵/۹۶۸۸۷۰	۱۸/۹۷۸۸۶	C
۰/۰۰۲۷	-۳/۰۱۵۹۲۷	۰/۷۸۷۰۸۲	-۲/۳۷۳۷۸۳	LY
۰/۰۰۳۶	۲/۹۲۵۳۸۷	۰/۰۳۱۱۴۴	۰/۰۹۱۱۰۷	LY ^۲
۰/۶۸۰۵	-۰/۴۱۲۰۵۹	۰/۱۴۹۷۳۴	-۰/۰۶۱۶۹۹	LN
۰/۶۲۱۱	-۰/۴۹۴۶۷۸	۰/۰۶۴۱۳۷	-۰/۰۳۱۷۲۷	LN ^۲
۰/۰۴۹۸	۱/۹۶۷۹۷۴	۰/۱۴۹۳۷۰	۰/۲۹۳۹۵۶	LEDU1
۰/۰۵۳۶	-۱/۹۳۵۹۹۰	۰/۰۷۰۳۵۳	-۰/۱۳۶۲۰۲	LEDU1 ^۲
۰/۴۴۷۸	۰/۷۵۹۸۰۹	۰/۰۶۶۲۴۶	۰/۰۵۰۳۳۴	CAR
۰/۷۹۷۴	۰/۲۵۶۸۳۳	۰/۰۵۲۳۱۱	۰/۰۱۳۴۳۵	HOU
۰/۷۲۸۲	-۰/۳۴۷۷۵۷	۰/۳۶۲۵۴۸	-۰/۱۲۶۰۷۸	LHEA
۰/۹۵۲۹	۰/۰۵۹۱۳۵	۰/۱۹۰۲۱۸	۰/۰۱۱۲۴۸	LHEA ^۲
۰/۳۲۲۱	-۰/۹۹۱۲۸۳	۰/۸۵۱۹۸۲	-۱/۸۳۵۸۳۸	LAGE
۰/۳۱۱۰	۱/۰۱۴۳۲۷	۰/۲۵۷۳۵۸	۰/۲۶۱۰۴۵	LAGE ^۲
۰/۶۱۲۴	۰/۵۰۷۰۷۰	۰/۱۲۱۵۶۵	۰/۰۶۱۶۴۲	MAR
۰/۶۶۱۴	-۰/۴۳۸۳۴۷	۰/۱۴۱۵۶۰	-۰/۰۶۲۰۵۲	JOBPRI
۰/۷۲۰۹	-۰/۳۵۷۴۶۲	۰/۱۳۷۰۶۵	-۰/۰۴۸۹۹۵	JOBGOV
۰/۲۸۴۹۰۵	Mean dependent var	۰/۰۵۹۱۵۹	R-squared	
۰/۵۶۳۰۴۰	S.D. dependent var	۰/۰۲۴۳۱۳	Adjusted R-squared	
۱/۷۰۱۷۱۷	Akaike info criterion	۰/۵۵۶۱۵۳	S.E. of regression	
۱/۸۵۵۳۵۶	Schwarz criterion	۱۲۵/۲۶۹۰	Sum squared resid	
۱/۶۹۷۷۱۶	F-statistic	-۳۴۲/۲۱۱۴	Log likelihood	
۰/۰۴۸۷۴۵	Prob(F-statistic)	۱/۹۶۷۰۶۷	Durbin-Watson stat	

جدول ۱۰. نتایج آزمون رگرسیون لگاریتم کفایت خانوار بر روی لگاریتم بعد خانوار، درآمد، سواد و سن سرپرست خانوار در شهر، روستا و استان قم

متغیرهای توضیحی	مدل (۱)			مدل (۲)			مدل (۳)		
	سناریوی (۱)	سناریوی (۲)	سناریوی (۳)	سناریوی (۱)	سناریوی (۲)	سناریوی (۳)	سناریوی (۱)	سناریوی (۲)	سناریوی (۳)
عرض از مبدأ	۸/۴۸۱۰۴ (۱۷/۹۰۵۵۷)	۷/۸۸۲۴۵۸ (۱۰/۷۳۹۷۵)	۷/۳۸۰۸۹۴ (۱۰/۸۹۴۱۹)	۷/۹۶۶۱۸۹ (۲۰/۴۶۶۳۹)	۸/۷۹۱۸۱ (۱۳/۴۹۶)	۷/۱۶۵۴۵۰ (۱۰/۳۹۷۴)	۶/۷۹۵۱۹۰ (۱۰/۰۷۰۷۴۴)	۷/۶۹۵۸۸۰ (۱۶/۰۷۵۲۵)	۷/۹۳۴۶۳ (۱۶/۳۳۷۲۱)
لگاریتم درآمد خانوار	۰/۳۳۵۸۲۹ (۷/۵۶۰۷۹۲)	۰/۴۰۱۸۹۵ (۶/۸۵۵۱۴۱)	۰/۴۳۶۱۷۵ (۸/۱۸۳۳۴)	۰/۳۸۶۴۴۳ (۱۱/۲۲۱۴۰)	۰/۳۱۶۸۳ (۷/۰۷۸۰۸)	۰/۳۹۰۱۷۸ (۶/۷۴۵۴۷۹)	۰/۴۴۴۳۱ (۱۰/۵۴۵۹۳)	۰/۳۷۱۸۷۸ (۱۰/۷۶۲۶۸)	۰/۳۵۶۵۹۰ (۱۰/۲۷۸۱۴)
لگاریتم بعد خانوار	۰/۳۳۵۹۶۰ (۴/۱۱۷۵۸۴)	۰/۲۶۱۹۴۵ (۴/۱۶۷۰۴۶)	۰/۲۲۳۲۵۱ (۴/۶۶۲۱۱۴)	۰/۲۹۱۸۸۸ (۵/۲۶۶۱۲۱)	۰/۳۲۵۲۳ (۴/۳۳۱۲۵)	۰/۲۵۴۹۲ (۴/۰۷۴۱۶۱)	۰/۱۸۰۲۶۳ (۲/۹۰۹۱۶)	۰/۳۰۱۵۷۳ (۵/۵۴۲۹۳۴)	۰/۳۰۱۰۶۳ (۵/۶۹۸۱۴۶)
لگاریتم سطح سواد					۰/۰۴۰۷۴	۰/۰۳۱۱۲۶	۰/۰۳۰۰۹۱	۰/۰۴۴۲۴۰	۰/۰۳۲۷۸۰
سرپرست خانوار					(۲/۰۳۵۴۵)	(۱/۶۲۴۱۸۹)	(۲/۱۰۰۷۷۷)	(۳/۱۹۳۰۸۰)	(۲/۳۳۹۸۶۵)
لگاریتم سن سرپرست خانوار					-۰/۰۴۱۳۴	۰/۲۰۵۵۸۱	-۰/۱۷۲۹۸۶	۰/۰۵۹۰۸	-۰/۰۶۷۲۳۹
شهری بودن					-۰/۵۹۱۰	۱/۸۹۷۳۴۸	۱/۳۸۴۸۱۸	۱/۴۱۸۲۸۳	-۰/۱۱۹۸۲۰ (۳/۲۷۹۶۸۲)
R ²	۰/۶۰۹۸۹۹	۰/۴۴۷۱۸۷	۰/۲۷۴۱۶۵	۰/۵۵۹۴۱۸	۰/۶۲۲۲۱۸	۰/۴۶۳۳۷۸	۰/۲۸۲۶۵۱	۰/۵۷۲۲۹۳	۰/۵۸۴۷۲۱
N=حجم نمونه	نمونه دوم روستایی	نمونه دوم شهری	نمونه اول شهر قم	نمونه دوم استانی	نمونه دوم روستایی	نمونه دوم شهری	نمونه اول شهر قم	نمونه دوم استانی	نمونه دوم استانی
Loglikelihood	-۵۱/۳۵۱۹۴	-۶۴/۸۶۹۸۲	-۳۴۷/۴۹۴۶	-۱۲۶/۶۸۳۳	-۴۸/۰۳۰۵۸	-۶۱/۷۷۵۳۹	-۳۴۴/۹۷۲۱	-۱۲۰/۲۸۶۸	-۱۱۴/۵۳۳۴
F-statistic	۱۵۹/۴۷۰۵	۷۲/۸۰۳۵۹	۲۴۵/۶۹۲۰	۸۳/۱۷۵۱۲	۳۸/۲۱۰۳۳	۰/۰۷	۱۲۸/۴۵۲۶	۱۰۷/۸۶۷۵	

مأخذ: محاسبات تحقیق

۳. ضریب بعد خانوار در مدل‌های مورد نظر در شهر، روستا و استان قم مثبت و دارای اعتبار آماری است. کشش کفایت خانوار نسبت به بعد خانوار در داده‌های ۲۰۷ تایی روستاهای قم ۰/۳۲ در داده‌های ۳۹۸ تایی استان قم بین ۰/۲۹ تا ۰/۳۰ نشان داده شده و در داده‌های ۱۸۳ تایی شهری اداره آمار از ۰/۲۵ تا ۰/۲۶ و در داده‌های ۴۲۹ تایی از ۰/۱۷ تا ۰/۲۲ به دست آمده است.

۴. ضریب سطح سواد نسبت به متغیر وابسته کفایت دارای اعتبار آماری و مقدار آن در روستاها ۰/۳۲، در استان ۰/۳۲ تا ۰/۴۴، در شهرها ۰/۳۱ و در شهر قم بین ۰/۱۳ تا ۰/۲۵ است.

۵. ضرایب سن سرپرست خانوار در روستا منفی و در شهر و استان مثبت است اما در روستا و استان دارای اعتبار آماری نبوده، در حالی که این ضریب در شهرها از اعتبار آماری برخوردار بوده و کشش آن بین ۰/۲۰ تا ۰/۲۴ به دست آمده است.

۶. ضریب متغیر شهری بودن در مقابل روستایی بودن مثبت و دارای اعتبار آماری بوده و این مقدار نیز ۰/۱۱ به دست آمده است.

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۲۳

جدول ۱۱. نتایج آزمون کفایت خانوار در مدل (۴) تا (۱۰) سرپرست خانوار و دیگر متغیرها^۱

متغیرهای توضیحی	مدل (۴)	مدل (۵)	مدل (۶)	مدل (۷)	مدل (۸)	مدل (۹)	مدل (۱۰)	مدل (۱۱)	مدل (۱۲)
عرض از مبدا	۶/۶۹۶۷۷ (۸/۱۱۱۴۳)	۷/۳۷۹۰۵ (۱۰/۶۴۴۰)	۶/۶۷۷۹۰ (۸/۱۶۱۲۹۱)	۷/۳۷۱۹۵ (۱۰/۶۹۶۱۲)	۶/۸۰۶۷۴۹ (۸/۲۶۲۸۹۸)	۷/۵۹۱۱۱۳ (۱۰/۶۶۵۰۳)	۶/۷۷۳۰۷۵ (۸/۱۷۳۳۸۳)	۶/۰۵۳۳۸۵ (۱۰/۶۹۹۶۶)	۶/۱۴۳۸۰۴ (۷/۸۰۳۸۰۱)
لگاریتم درآمد خانوار	-۰/۴۰۲۸۴۷	-۰/۴۰۸۲۵۶	-۰/۴۰۹۶۴۳	-۰/۴۱۴۹۵۰	-۰/۳۹۳۱۱۹	-۰/۴۰۰۲۸۸	-۰/۴۰۰۴۸۷		
لگاریتم درآمد سرانه								۰/۵۱۵۴۷۵ ۱۱/۰۶۵۲۳	-۰/۵۱۰۰۴۱ ۱۰/۶۳۲۷۲
لگاریتم بعد خانوار	-۰/۱۷۵۸۴۱ (-۰/۸۷۰۱۰۳)	-۰/۱۳۸۰۹۶ (۱/۹۷۳۶۸۳)	-۰/۱۷۵۰۹۶ (۲/۵۱۸۱۵۵)	-۰/۲۳۶۰۵۲ (۴/۴۳۱۰۵۵)	-۰/۹۶۶۹۷ (۱/۱۱۲۶۰۰)	-۰/۱۶۷۹۳۵ ۲/۴۱۵۲۲	-۰/۱۹۲۱۶۳ (۲/۷۵۶۱۳)		
لگاریتم سطح سواد سرپرست خانوار	-۰/۱۶۳۷۶۳ (۲/۶۳۳۸۸)	-۰/۱۷۱۷۶۰ (۲/۳۰۶۳۹۹)	-۰/۱۷۷۰۴۳ (۲/۹۱۷۹۰۲)	-۰/۱۴۵۳۰۰ (۲/۶۳۳۶۸۹)	-۰/۲۴۰۱۷۵ (۳/۸۴۹۱۱)	-۰/۲۰۱۹۹۲ ۳/۳۱۷۲۷۶	-۰/۲۴۴۹۰۰ (۴/۱۵۴۸۳۴)	-۰/۲۴۴۹۰۰ ۴/۱۵۵۱۵۶	-۰/۳۳۰۹۸۸ ۳/۷۵۴۳۱۶
داشتن ماشین	-۰/۱۱۲۲۵۳ (۲/۰۴۴۶۹۳)	-۰/۱۱۶۰۵۸ ۲/۱۰۶۳۳۱	-۰/۱۰۴۲۸ (۱/۹۲۴۸۳۲)	-۰/۱۱۸۰۴۲ (۱/۹۸۵۳۸)	-۰/۱۱۸۰۱۴ (۲/۱۵۶۰۲۱)	-۰/۱۲۲۹۳۹ ۲/۱۳۳۲۲۲	-۰/۱۰۹۲۰۹ (۲/۰۳۳۱۰۹)	-۰/۵۵۳۵۴۴ ۰/۹۶۴۳۹۲	-۰/۵۹۵۴۴ ۱/۰۸۶۵۵۶
داشتن خانه	-۰/۰۵۶۵۲ (-۱/۰۲۶۹۴)	-۰/۰۳۵۵۷ (-۰/۱۸۴۵۲)	-۰/۰۶۳۵۱ (-۱/۱۴۲۸۳)	-۰/۰۴۲۷۴ (-۰/۷۶۲۹۹)	-۰/۰۶۰۲۰ (-۱/۰۸۵۴۱)	-۰/۰۳۳۸۵ -۰/۶۳۰۲۹	-۰/۰۶۶۳۸ (-۱/۱۸۹۱۲)	-۰/۱۳۴۲۵ -۲/۴۳۳۰۹	-۰/۱۱۷۰۹۴ -۲/۰۷۰۳۷۹
لگاریتم سطح سلامت سرپرست خانوار	-۰/۰۶۷۳۲۹ (-۰/۷۷۷۶۹۳)	-۰/۰۹۸۳۵ (-۰/۱۸۴۵۲)	-۰/۰۴۷۹۷۶ (-۰/۵۵۳۶۸)	-۰/۰۷۸۷۹ (-۰/۹۵۱۴۴)	-۰/۰۶۷۸۰ (-۰/۸۲۸۰۳)	-۰/۰۰۳۱۹ -۰/۲۸۶۹۲	-۰/۰۰۵۰۱۱۹ (-۰/۶۱۷۲۷۶)	-۰/۰۰۶۰۹۷ -۰/۷۶۶۰۰	-۰/۰۷۷۹۹۳ -۰/۹۲۸۵۸۸
لگاریتم سن سرپرست خانوار	-۰/۲۱۷۴۰۲ (۱/۴۴۷۵۴۲)		-۰/۲۱۵۰۵۰ (۱/۴۷۳۰۸۶)		-۰/۲۴۹۰۰۸ (۱/۷۲۱۵۸۴)		-۰/۲۶۹۸۶۲ ۱/۷۶۱۳۴۰		-۰/۰۹۸۷۰۴ -۰/۷۸۸۹۵۰
متاهل بودن	-۰/۲۱۶۹۵ (۱/۸۶۱۸۱۸)	-۰/۲۱۱۳۳۰ (۱/۸۵۲۸۸۰)			-۰/۲۰۷۴۰۵ (۱/۹۹۲۰۵۵)	-۰/۲۰۵۴۲۰ ۱/۷۹۱۷۰۷		-۰/۱۳۴۸۳ -۱/۳۱۹۴۴	-۰/۱۱۱۹۲ -۱/۰۳۳۷۵
داشتن شغل آزاد	-۰/۱۷۶۹۹۶ (۱/۳۸۶۵۰)	-۰/۱۶۳۵۹۷ (۱/۲۹۶۵۱۹)	-۰/۱۶۰۸۵۷ (۱/۲۹۶۱۸)	-۰/۱۴۷۰۰۴ (۱/۲۰۶۰۷)					
داشتن شغل دولتی	-۰/۱۳۸۱۶۳ (۱/۰۴۹۸۸)	-۰/۱۴۲۱۱۱ (۱/۰۸۹۰۵۳)	-۰/۱۲۲۹۱۷ (-۰/۹۵۷۸۰۰)	-۰/۱۲۴۹۱۹ (-۰/۹۹۷۱۹۸)					
داشتن شغل فرهنگی					-۰/۲۷۵۵۲ (-۳/۴۸۱۹۱)	-۰/۲۵۴۴۵ -۳/۱۳۶۶۲	-۰/۲۷۴۹۶۲ (-۳/۴۷۹۸۲)	-۰/۲۷۰۶۹ -۳/۲۵۱۵۶	-۰/۲۶۱۱۸۸ -۳/۱۶۲۸۲۹
داشتن شغل کشاورزی					-۰/۰۹۴۲۲ (-۰/۴۹۱۱۷)	-۰/۱۰۱۷۴ -۰/۴۹۱۰۱	-۰/۱۳۱۹۱۸ (-۰/۸۲۰۴۷)	-۰/۱۵۶۶۴ -۰/۸۲۱۷۱	-۰/۱۵۶۵۹۹ -۰/۸۷۱۹۱۹
داشتن شغل حمل و نقل					-۰/۲۵۰۴۴ (-۱/۲۸۸۸۰)	-۰/۲۶۳۱۴ -۱/۳۵۱۱۶	-۰/۲۳۹۷۸ (-۱/۲۶۸۵۵)	-۰/۲۴۱۳۷ -۱/۳۴۸۲۲	-۰/۲۴۷۹۵۳ -۱/۳۷۶۱۶
داشتن شغل خرید و فروش و تجارت					-۰/۰۴۱۶۴ (-۰/۴۳۹۰۴)	-۰/۰۴۸۷ -۰/۵۱۱۹۵	-۰/۰۶۲۳۴۵ (-۰/۶۶۵۶۲)	-۰/۰۸۹۴۷ -۰/۹۱۶	-۰/۰۸۳۳۴ -۰/۹۱۵۰۶۵
داشتن شغل نظامی و دفاع					-۰/۲۵۷۱۶ (-۰/۱۸۲۱۹۴)	-۰/۳۰۰۲۸ ۰/۲۱۶۶۷۳	-۰/۲۵۳۱۴ ۰/۱۶۰۳۸۴	-۰/۰۴۲۹۸ ۰/۲۴۶۸۷	-۰/۰۴۳۷۷۲ ۰/۲۳۳۱۱۳
R ^۲	-۰/۲۹۲۹۱ نمونه اول	-۰/۲۹۵۰۶۹ نمونه اول	-۰/۲۹۲۱۷۰ نمونه اول	-۰/۲۸۸۰۳۹ نمونه اول	-۰/۳۲۰۵۸۳ نمونه اول	-۰/۳۱۳۹۳۵ نمونه اول	-۰/۳۱۳۹۳۵ نمونه اول	-۰/۴۵۴۱۳۹ نمونه اول	-۰/۴۵۴۹۶۷ نمونه اول
Loglikelihood	-۳۳۳/۰۶۹۷	-۳۳۴/۳۳۲	-۳۳۴/۳۳۲	-۳۳۶/۴۳۱	-۳۲۶/۵۷۴۳	-۳۲۸/۶۲۳۸	-۳۲۸/۶۲۳۸	-۳۴۲/۰۲۲	-۳۳۵/۱۹۸۱

مأخذ: محاسبات تحقیق

۷. ضریب رابطه سطح سلامت روحی و روانی سرپرست خانوار و کفایت از نظر اعتبار آماری معنادار نیست.

۱. دیگر متغیرها عبارتند از: داشتن ماشین، داشتن خانه ملکی، داشتن شغل بخش خصوصی یا دولتی، متاهل بودن و سطح سلامت سرپرست خانوار

۸. ضریب داشتن ماشین در زندگی شهری مثبت و دارای اعتبار آماری است. ضریب داشتن خانه و در رابطه کفایت خانوار نیز فاقد اعتبار آماری است. ضریب رابطه تأهل و کفایت خانوار مثبت بوده و اعتبار آماری دارد، اندازه آن نیز بین ۰/۲۰ و ۰/۲۱ به دست آمده است. رابطه شغل دولتی، خصوصی و نظامی، با کفایت با علامت مثبت و بقیه مشاغل با علامت منفی ظاهر می‌شوند.

جدول ۱۲ دامنه کشش‌ها، ضرایب و همچنین علامت‌های مورد انتظار را نشان می‌دهد (ضرایب ذکر نشده به دلیل عدم اعتبار آماری آن بوده است).

جدول ۱۲. اعتبار آماری و علامت ضرایب متغیرها و کشش‌ها در شهر، روستا و استان قم

دامنه ضریب و کشش در استان	دامنه ضریب و کشش در شهر (نمونه ۴۲۹ تا)	دامنه ضریب و کشش در شهر نمونه اداره آمار	دامنه ضریب و کشش در روستا در نمونه اداره آمار	علامت به‌دست آمده در مدل‌ها	علامت مورد انتظار	
۷/۶-۷/۹	۶/۶-۷/۳	۷/۱-۷/۸	۸/۴-۸/۷	مثبت	مثبت	عرض از مبدأ
۰/۳۸ تا ۰/۳۵	۰/۴۲ تا ۰/۴۳	۰/۳۹ تا ۰/۴۰	۰/۳۱ تا ۰/۳۳	مثبت	مثبت	درآمد خانوار
				مثبت	مثبت	درآمد سرانه خانوار
۰/۳۰ تا ۰/۲۹	۰/۱۷ تا ۰/۲۲	۰/۲۵ تا ۰/۲۶	۰/۳۲	مثبت	مثبت	بعد خانوار
تا ۰/۰۳۲ ۰/۰۴۴	۰/۱۳ تا ۰/۲۵	۰/۰۳۱	۰/۳۲	مثبت	نامعلوم	سطح سواد سرپرست خانوار
بی‌معنا	بی‌معنا	۰/۲۰ تا ۰/۲۴	بی‌معنا	مثبت	نامعلوم	سن سرپرست خانوار
۰/۱۱	۰/۱۰ تا ۰/۱۱			مثبت	مثبت	شهری بودن
	بی‌معنا			مثبت	نامعلوم	داشتن ماشین
	۰/۲۰ و ۰/۲۱			منفی	منفی	داشتن خانه
				مثبت	مثبت	متأهل بودن
						لگاریتم سطح سلامت
				منفی	نامعلوم	سرپرست خانوار

مأخذ: محاسبات تحقیق

۲-۴. تفسیر ضرایب و نتایج

۱. همانگونه که در مقایسه روستا، شهر و استان (جدول ۱۳) نشان داده شده است، مقدار مستقل و عرض از مبدأ در مدل‌های مختلف در روستا بیش از شهر به دست آمده است و این مطلب حکایت از این دارد که اختلاف شئونات در شهر به جهت تنوع تقاضاها، عادات مصرفی، کالاها و مانند آن، بیشتر از روستا است. کفایت و یا خط فقر خانوار در شهر بیش از روستا به دست آمده است که قابل انتظار است. در آمد و بعد خانوار به ترتیب بیشترین تأثیر را بر کفایت داشته‌اند که می‌توان نقش یکی را به تأثیر عادت و دیگری به توجه صرفه‌های به مقیاس مرتبط دانست.
۲. کشش درآمدی کفایت در روستاها کمتر از شهر بوده است.

جدول ۱۳. تفاوت کفایت خانوار روستایی و شهری و مقدار افزایش نهایی کفایت نسبت به بعد

خانوار (تومان)			
مقدار افزایش خط فقر به خاطر افزایش خط فقر به خاطر افزافه شدن یک واحد بعد روستایی	مقدار افزایش خط فقر به خاطر افزافه شدن یک واحد بعد شهری	تفاوت کفایت خانوار شهر و روستا با بعد متفاوت	بعد خانوار
۱	۱۸۳۴۶۴		
۲	۵۸۴۶۳	۱۹۹۱۰۰	
۳	۳۸۵۹۰	۲۰۸۵۱۳	
۴	۲۹۵۵۶	۲۱۵۲۸۸	
۵	۴۲۴۵۶	۲۲۰۵۸۸	
۶	۲۰۷۲۷	۲۲۴۹۴۱	
۷	۱۸۱۸۸	۲۲۸۶۳۳	
۸	۱۶۲۶۴	۲۳۱۸۳۸	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۳. کشش بعد خانوار کفایت در شهر کمتر از روستا بوده که می‌تواند به این دلیل باشد که بعد خانوار در روستا عامل قوی‌تری برای به دست آوردن امکانات، درآمد و دیگر وسایل رفاه نسبت به شهر است.
۴. ضریب سطح سواد در شهر کمتر از روستا بوده و این می‌تواند به این معنا باشد که در روستاها برای افزایش سواد موانع بیشتری نسبت به شهر وجود دارد.
۵. همان‌گونه که جدول ۱۴ نشان می‌دهد، سن سرپرست خانوار در روستا تأثیر منفی و در

شهر تأثیر مثبت بر کفایت داشته است و این می‌تواند به این معنا باشد که با افزایش سن در روستاها، خواسته‌های خانوار به دلیل عدم تأمین اجتماعی، بیمه و موارد مشابه کاهش یافته است.

جدول ۱۴. ضرایب و کشش‌های درآمد خانوار، بعد خانوار، سطح سواد و سن سرپرست خانوار در

روستا و شهر		
ضرایب و کشش‌ها در شهر در نمونه اداره آمار	ضرایب و کشش‌ها در روستاها در نمونه اداره آمار	
۰/۳۹	۰/۳۱	درآمد خانوار
۰/۲۵	۰/۳۲	بعد خانوار
۰/۰۳	۰/۰۴	سطح سواد سرپرست خانوار
مثبت و ۰/۲	منفی و ۰/۰۴- (بدون معنا)	سن سرپرست خانوار

مأخذ: محاسبات تحقیق

۶. شغل‌های فرهنگی بر کفایت تأثیر منفی داشته و این مطلب می‌تواند بیانگر تأثیر روحیه متعادل زیستی مرتبط با آموزه‌های فرهنگ ایرانی - اسلامی باشد (جدول ۱۵ را ببینید).

جدول ۱۵. تأثیر مثبت و منفی شغل‌ها بر کفایت در شهر قم

انواع شغل‌ها	ضرایب شغل‌ها در مدل (۴)
شغل فرهنگی	-۰/۲۷۵۵۲
شغل کشاورزی	-۰/۰۹۴۲۲
شغل حمل و نقل	-۰/۲۵۰۴۴
شغل خرید و فروش و تجارت	-۰/۰۴۱۶۴
شغل نظامی و دفاع	۰/۰۲۵۷۱۶

مأخذ: محاسبات تحقیق

۷. تأهل به دلیل تغییر بعد خانوار، نوعی جهش در کفایت خانوار محسوب می‌شود. همانگونه که از محاسبات تحقیق (جدول ۱۶) به دست می‌آید، درصد افزایش کفایت خانوار در نتیجه افزایش بعد خانوار از یک به دو در شهر ۱۳/۸ و در روستا ۱۶/۵ بوده، در حالی که در دو مرحله بعد یعنی از دو به سه و سه به چهار به ترتیب ۷/۸ و ۵/۵ در

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۲۷

شهر و ۹/۳ و ۶/۵ در روستا بوده است.

جدول ۱۶. افزایش کفایت در شهر، روستا و استان قم در مراحل مختلف افزایش بعد خانوار

مقدار افزایش کفایت خانوار روستایی با داده‌های ۲۰۷ تایی	مقدار افزایش کفایت خانوار استانی با داده‌های ۳۹۸ تایی	مقدار افزایش کفایت خانوار شهری با داده‌های ۱۸۳ تایی	
۰/۱۶۵۶۶	۰/۱۵۳۹۷۱	۰/۱۳۸۱۵	از یک به دو
۰/۰۹۳۸۱	۰/۰۸۷۳۸۱	۰/۰۷۸۶۳۴	از دو به سه
۰/۶۵۶۸۷	۰/۰۶۱۲۳۹	۰/۰۵۵۱۷۴	از سه به چهار
۰/۰۵۰۵۸۴	۰/۰۴۷۱۶۵	۰/۰۴۲۵۳۸	از چهار به پنج
۰/۰۴۱۱۴۳	۰/۰۳۸۴۰۵	۰/۰۳۴۶۲۳	از پنج به شش
۰/۰۳۴۶۷۸	۰/۰۳۲۳۶۲	۰/۰۲۹۱۹۶	از شش به هفت
۰/۰۲۹۹۶۹	۰/۰۲۷۹۷۲	۰/۰۲۵۲۴۲	از هفت به هشت

مأخذ: محاسبات تحقیق

۸. سرانجام اینکه داشتن ماشین، تأثیر مثبت بر کفایت داشته است و دلیل آن می‌تواند اقتضائات ماشین مانند محل پارک، داشتن بیمه و مانند آن باشد. بدیهی است که خانوارهایی که از وسایل حمل و نقل عمومی استفاده می‌کنند، اینگونه مخارج را ندارند.

۵. نتایج پایانی

۱. همانگونه که بیان شد، در ادبیات اقتصادی رویکردهای مختلفی نسبت به خط فقر وجود دارد که هر یک روش‌های خاصی را برای اندازه‌گیری آن دنبال می‌کنند. طبق یافته‌های این تحقیق، شریعت نیز دارای رویکردی همگرا با میانگینی از پارادایم‌های اقتصادی نسبت به فقر و خط فقر است. این موضوع را می‌توان با کمک آیات و روایات، دلیل عقل و اجماع به دست آورد. شریعت، خواسته‌ها، رضایتمندی و رفاه انسان را دارای مراحل می‌داند که سطحی از آن که فقر را برطرف می‌کند به حد کفایت تعبیر می‌شود. در رویکرد شریعت فقیر را کسی می‌داند که حد کفایت از زندگی مطابق با شأن خود را نداشته باشد و از نظر عرف با کمبود، محرومیت و مشقت همراه باشد. این رویکرد معتقد به یک حقیقت شرعی در اصل معنای فقر نیست و سفارشات شریعت ارشاداتی در راستای فهم عرفی محسوب می‌شود. شریعت، کفایت را امری عینی و واقعی می‌داند و

بر آن خط فقر تأکید دارد که با قضاوت ذهنی مردم و عرف همراه باشد. رویکرد شریعت همچنین خط فقر را از جهاتی مطلق و از جهاتی نسبی دانسته است. برای نمونه، خط فقر شریعت در شرایط سخت صدر اسلام بر خط فقر مطلق و در زمان امام صادق که پیشرفت‌هایی در جامعه ایجاد شده بود با خط فقری بالاتر تطبیق می‌کرده است. بنابراین خط فقر شریعت از یک حدی پایین‌تر نمی‌رود که از این جهت مطلق است و با تغییر زمان و پیشرفت‌های جامعه افزایش می‌یابد و از این جهت نسبی است. به دلیل توجه به فقر مطلق و نسبی در رویکرد شریعت، پیوند بحث با رشد اقتصادی و عدالت نیز ظرفیت سازگارتی پیدا می‌کند. زیرا برای رفع فقر لازم است از طرفی درآمد ملی افزایش یابد و از طرف دیگر توزیع درآمد بهبود پیدا کند. فقر مطلق با رشد اقتصادی کاهش می‌یابد ولی فقر نسبی با بهبود توزیع درآمد، بهتر می‌گردد. در رویکرد شریعت در درجه اول وظیفه همگانی است که حد کفایت را برای فقرا مهیا کنند چه حکومت اسلامی بر جامعه حاکم باشد یا غیر اسلامی. اما در درجه دوم حل مشکل فقر یا تأمین کفایت، وظیفه حکومت است. یکی از ویژگی‌های فقر و خط فقر شریعت این است که با کمک درک جامعه و عرف به دست می‌آید و به همین دلیل در طول زمان و با تغییر درآمد و عادات مصرفی مردم تغییر می‌یابد.

۲. در رویکرد شریعت، رعایت شئون در خط فقر لازم است و شأنیت لحاظ شده در آن نیز اعم از شأن فیزیکی، عاداتی، اجتماعی و در ارتباط با سلیقه و ویژگی‌های اخلاقی افراد است. شأن گاهی مرتبط با عادت مصرفی برای فرد یا خانوار به وجود می‌آید و زمانی مرتبط با عادت اجتماعی بوده از یک فرایند روانشناسی اجتماعی حاصل می‌شود. در رویکرد شریعت حتی کار و شغل باید مناسب شأن افراد باشد و با شرافت و تخصص افراد سازگاری داشته باشد. همچنین کار باید براساس ذوق و سلیقه افراد باشد و بنابراین افراد می‌توانند برای پیدا کردن شغل مناسب از توان بالقوه زکات استفاده کنند. با توجه به پذیرش رعایت شئون در رویکرد شریعت در تبیین خط فقر توجه صرف به درآمد، مستقل از قابلیت و شأن افراد، کافی نیست. حتی انسان‌هایی که دارای بیماری خاصی هستند و یا کسانی که در جامعه‌ای ثروتمند زندگی می‌کنند خط فقرشان بالاتر از کسانی است که هزینه بیماری ندارند و یا در جامعه فقیرتر زندگی می‌کنند. همچنین در

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۲۹

رویکرد کفایت شریعت، خط فقر از عواملی همچون منطقه جغرافیایی، عادات نوعی، اخلاق اجتماعی، بعد خانوار و ویژگی‌های شخصی و توزیع درآمد تأثیر می‌پذیرد و تأثیر این عوامل بر آنها قابلیت اندازه‌گیری دارد. جالب توجه است که در بیشتر روایاتی که در مورد فقر وارد شده، واحد تحلیل خانوار ذکر شده است. همچنین الگوی مصرف نوعی واحد تحلیل خط فقر است. برای نمونه الگوی مصرف کفاف (حداقل مصرف ممکن)، شرایط مناسبی را برای رفع فقر و توزیع درآمد بهتر فراهم می‌کند. فقها مصرف در حد کفاف را برای خود شخص مطلوب می‌دانند و توسعه بیش از کفاف را برای خانواده و نه خود ترجیح داده‌اند. دانشمند بزرگ، محمدباقر صدر مصرف بیش از حد کفایت را اسراف می‌داند و معتقد است حد بالای کفایت باید با حد متعارف و رفاه عمومی سازگار باشد.

۳. براساس یافته‌های این مقاله هر فرد مسلمان لازم است که به اندازه‌گیری حد کفایت مبادرت نماید. به‌ویژه سرپرست خانوار لازم است حد کفایت را برای خود و خانواده و یا افراد تحت تکفل خود برآورد کند. همچنین برای پرداخت زکات، بررسی استطاعت حج و انجام وظایف مستحبی مالی، لازم است حد کفایت اندازه‌گیری شود. با توجه به یافته‌های این مقاله، روش‌های اندازه‌گیری فقر SPL سازگاری کافی با شریعت دارند و در آنها امکان بررسی میزان تأثیر شئون افراد بر کفایت نیز ممکن می‌گردد. همچنین با توجه به رابطه مثبت درآمد و کفایت، استفاده از روش SPL راهی برای اندازه‌گیری توزیع درآمد در جامعه نیز محسوب می‌گردد. با وجودی که در برخی روایات به روش‌هایی از اندازه‌گیری خط فقر اشاره شده و معیاری پولی یا کالایی برای آن در نظر گرفته شده اما بیشتر جنبه ارشادی داشته و به شرایط خاص مربوط است و بنابراین، این مقاله از روش‌های عقلایی دیگر نیز بهره می‌برد.

۴. در مطالعه‌ای که در این رابطه، در استان قم انجام گرفت نتایج معنی‌داری به‌دست آمد. در این مطالعه درآمد و بعد خانوار دو نوع از شئون خانوار فرض شدند. خانوارهایی که درآمد و بعد خانوار بیشتری داشته‌اند، مقدار کفایت خانواده خود را بیشتر بیان کرده‌اند. نقش درآمد به تأثیر آن در عادات و الگوی مصرفی بازگشت می‌کند و تأثیر بعد خانوار نیز به افزایش مخارج مربوط می‌شود. در استان قم یک درصد افزایش در درآمد دائمی

باعث ۰/۳ تا ۰/۴ درصد افزایش در کفایت خانوار است. همچنین یک درصد افزایش بعد خانوار باعث شده است که ۰/۲۹ تا ۰/۳۰ درصد کفایت خانوار افزایش یابد. درآمد خانوارها در روستاهای قم همانند شهرهای آن بر کفایت تأثیر داشته است اما این تأثیر در روستاها کمتر از شهر بوده و به همین دلیل کاهش درآمدی کفایت در نمونه روستایی کمتر از شهری به دست آمده است. معنای آن می‌تواند این باشد که تغییر عادات و الگوی مصرفی در شهرها بیش از روستاها صورت گرفته است. در ضمن کاهش بعد خانوار نسبت به کفایت در شهرهای استان کمتر از روستاهای آن بوده است. این امر می‌تواند به این دلیل باشد که بعد خانوار در روستاها عامل قوی‌تری برای به دست آوردن رفاه و تغییر عادات نسبت به شهرها است. یک درصد افزایش بعد خانوار در روستاها باعث شده است که ۰/۳۲ درصد کفایت خانوارها افزایش یابد در حالی که یک درصد افزایش بعد خانوار در شهرها به اندازه ۰/۲۵ تا ۰/۲۶ درصد به کفایت خانوار افزوده است.

۵. سواد سرپرست خانوار نیز یک نوع شأن است که می‌تواند موجب افزایش کفایت خانوار و یا کاهش آن باشد. آزمون انجام شده نشان می‌دهد که سطح سواد سرپرست در شهر و روستا تأثیر مثبت بر کفایت خانوار داشته و تأثیر آن بر کفایت خانوار در شهرهای قم کمتر از روستاهای آن بوده است و معنای آن می‌تواند چنین باشد که در روستاها برای افزایش سطوح سواد موانع بیشتری نسبت به شهر وجود دارد. به همین دلیل کاهش کفایت نسبت به سطح سواد سرپرست خانوار در روستا برابر ۰/۳۲ و در شهر بین ۰/۱۳ تا ۰/۲۵ به دست آمده است. همچنین یکی دیگر از شئون سن سرپرست خانوار است. از تحقیق حاضر به دست می‌آید که سن سرپرست خانوار در روستاهای قم تأثیر منفی و در شهرهای استان تأثیر مثبت بر کفایت داشته و کاهش مربوطه بین ۰/۲ تا ۰/۲۴ است. علت می‌تواند این باشد که با افزایش سن سرپرست خانوار در روستاها، تقاضاهای رفاهی و عادات خانوار به دلیل نداشتن تأمین اجتماعی، بیمه مناسب و مانند آن کاهش یافته است. شغل نیز یک نوع شأن است که می‌تواند بر عادات و لوازم رفاهی انسان تأثیر گذار باشد. در این تحقیق انواع شغل در تابع کفایت مورد آزمون قرار گرفت. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شغل‌های فرهنگی تأثیر منفی بر کفایت داشته است که

اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن ... ۳۱

می‌تواند بیانگر این مطلب باشد که آموزه‌های فرهنگی که بر استاندارد زندگی متعارف و ساده تأکید دارند تأثیرگذار است. ضریب مربوطه در تابع کفایت شهر قم بین ۰/۲۵- تا ۰/۲۷- به دست آمده است. کشش رابطه تأهل و کفایت در شهر قم ۰/۲ تا ۰/۲۱ است و برای داشتن ماشین ضریب ۰/۱۱ به دست آمده است. موضوع را می‌توان در مورد تأهل به تغییر بعد خانوار مرتبط ساخت. رابطه مثبت داشتن ماشین بر کفایت می‌تواند به دلیل اقتضائات خاص ماشین مانند محل پارک، داشتن بیمه و مانند آن توجیه شود.

۶. براساس یافته‌های این مقاله توصیه می‌شود که از روش‌های اندازه‌گیری فقر SPL، خط فقر استان‌های مختلف کشور با توجه به شئون هر استان محاسبه گردد. همچنین توصیه می‌شود که هر سال خط فقر مربوطه برای کل کشور اندازه‌گیری شده و حد کفایتی برای استطاعت، نفقه و استحقاق زکات تعیین شده و معرفی شود. سپس سال به سال این آزمون تکرار گردد تا ضمن به‌روز شدن، میزان نابرابری و توزیع درآمد، رفاه افشار مختلف معلوم گردد. یافته‌های این پژوهش همچنین می‌تواند برای جوامع مذهبی و به‌ویژه برای محاسبه مالیه خرد آنها (برای نمونه در امور زکات، وقف و پرداخت‌های مستحبی) کارساز باشد.

منابع

الف- فارسی

- اسدزاده، احمد (۱۳۸۱)، «برآورد فقر غذایی در استان آذربایجان شرقی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۱، تابستان و پاییز، صفحات ۴۵-۳۶.
- انصاری، مرتضی (۱۴۱۵)، *الزکاة و الخمس*، قم، انتشارات باقری.
- حلبی، ابن زهره (۱۴۱۷)، *غنیة النزوع*، تحقیق، قم: مؤسسه الإمام الصادق.
- حلبی، أبوالمجد (۱۴۱۴)، *اشاره السیق*، قم: موسسه النشر الاسلامیه.
- حلی، العلامه (۱۳۳۳)، *المنتهی المطلب فی تحقیق المذهب*، تهران: انتشارات اسلامیه.
- حلی، محقق (۱۴۱۰)، *المختصر النافع*، قاهره: دارالتقریب.
- خداداد کاشی، فرهاد (۱۳۷۸)، «اندازه‌گیری فقر در ایران بر حسب خصوصیات اجتماعی و اقتصادی»، نشریه روند، شماره ۲۶ و ۲۷.

۳۲ فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران سال شانزدهم شماره ۴۹

- خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۰۸)، المضاربه، چاپ اول، قم: نشر لطفی.
- دادگر، یداله (۱۳۸۶)، اقتصاد بخش عمومی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه مفید.
- شاطبی، ابواسحاق (۱۹۶۹)، الموافقات فی اصول الاحکام، الازهر، مطبعه محمد صبیح.
- شافعی، حسن (۱۹۸۴)، «تعليق على الحاجات الاساسيه و توفيرها فی الدوله الاسلاميه»، مجله الحاجات الاقتصاد الاسلامی، صفحات ۱۱۹-۱۱۳.
- طباطبایی، محمد کاظم (۱۴۲۰)، العروه الوثقی، مؤسسه النشر الإسلامی.
- طوسی، محمد (۱۳۸۷)، المسوط، المكتبه المرتضویه.
- عابدینی، احمد (۱۳۷۸)، «کاوشی نو در فقه اسلامی»، مجله فقه، شماره ۲۱، پاییز.
- عاملی، زین‌الدین علی (۱۳۸۷)، شرح اللمعه، مطبعه الآداب-النجف الأشرف.
- عاملی، زین‌الدین علی (۱۴۱۴)، مسالك الافهام، انتشارات مؤسسه معارف اسلامی.
- عاملی، محمدبن‌الحسن (۱۳۱۶)، وسایل الشیعه، مؤسسه آل‌بیت.
- کشاوری حداد، غلامرضا (۱۳۷۹)، «گستره و عمق فقر در سیستان و بلوچستان»، مجموعه مقالات، سازمان برنامه و بودجه، صفحات ۲۸۴-۲۴۳.
- کرکی، محقق (۱۴۰۸)، جامع المقاصد، قم: مؤسسه آل‌البیت.
- گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی (۱۳۸۵)، «اندازه‌گیری فقر در استان سرسبز مازندران»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، صفحات ۱۱۰-۸۳.
- مطهر، ابن یوسف (۱۴۱۴)، التذکره، المكتبه المرتضویه.
- مفید، شیخ (۱۴۱۰)، المقنعه، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- نجفی محمد حسن (۱۳۹۲)، جواهر الکلام، تهران: المكتبه الاسلامیه.
- نراقی، احمد (۱۴۱۵)، مستند الشیعه، مؤسسه آل‌البیت.

ب- انگلیسی

- Bookwalter, T. and D. Douglas (2004), *Subjective Well-being and Household Factors in South Africa*, Kluwer Academic Publishers.
- Carson, M. and S. Danziger (1999), "Cohabiting and the Measurement of Child Poverty", *Review of Income and Wealth*, Vol. 45, No. 2.
- Colasanto, D., Kapteyn, A. and J van der Gage, (1984), "Two Subjective Definitions of Poverty", *The Journal of Human Resources*, Vol. 19, No. 1, pp. 127-138.
- Ferrer-i- Carbonell, A. and M. S. Bernard (1995), *Poverty in the Russian*

- Federation, University of Amsterdam.
- Goodhart, T., Victor, H. and K. Arie (1997), "The Poverty Line", *The Journal of Human Recourses*, Vol. 12, No. 4, pp. 520-530.
- Gustafson, B. and S. Hiroshi (2004), "Can A Subjective Poverty Line Be Applied To China?" *Journal of International Development*, No. 16, pp. 1089-1107.
- Hagenaars, A. and D. Klaus (1988), "The Definition and Measurement of Poverty", *The Journal of Human Resources*, No. 23.
- Hagenaars, J. M. and M. S. Bernard (2000), *A Synthesis of Poverty Line*, Leyden University, press.
- Joaquina, P. and L. Nuria (2005), "Poverty and Subjective Well-Being in Mexico", *Research Center*, pp. 375-408.
- Kilpatrick, R. W. (1973), "The Income Elasticity of the Poverty Line", *The Review of Economics and Statistics*, No. 55, pp. 327-333.
- Lokshin, M., Nithin, U. and P. Stefano (2006), "Robustness of Subjective Welfare, Analysis in a Poor Developing Country", *Journal of Development Studies*, Vol. 42, No. 4, pp. 559-591.
- Nothan Wolf, E. (1997), *Economics of Poverty, Inequality and Discrimination*, Ohio, South- Western College publishing.
- Palomar, L. J. (2007), "Poverty and Subjective Well-being in Mexico", *Springer Netherlands*, Vol. 2, No. 3, pp. 165-181.
- Ravallion, M. and M. Lokshin (2002), "Self-rated Economic Welfare in Russia", *European Economic Review*, Vol. 46, pp. 1453-1473.
- Tentschert, U. Matthias, T. and R. Johannes (2000), *Income Poverty and Minimum Income Requirements*, Vienna, ICCR.
- Thorbecke, E. (2003), "Conceptual and Measurement Issues in Poverty", WIDER conference, Helsinki, Finland, May 30.
- Van Prang, B., et al (1982), "Huib, A Comparison between the Food Ratio Poverty Line and the Leyden Poverty Line", *Review of Economics & Statistics*, No. 64, pp. 91-94.